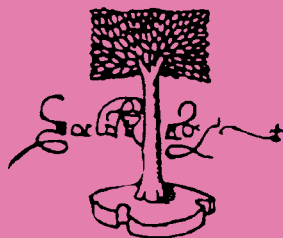

Año LI. urtea

128 - 2019

Uztaila-abendua

Julio-diciembre

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Bizkai sartaldeko agiri judizial bat euskaraz: Zolloko galdetegia (1770)

Eneko ZULOAGA SAN ROMÁN, José Alfonso ANTEQUERA CHÁVEZ

Bizkai sartaldeko agiri judizial bat euskaraz: Zolloko galdetegia (1770)

Un nuevo documento judicial en euskera vizcaíno occidental: el cuestionario de Zollo (1770)

A new judicial document from Western Biscay: the Zollo questionnaire (1770)

Eneko ZULOAGA SAN ROMÁN
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
eneko.zuloaga@ehu.eus

José Alfonso ANTEQUERA CHÁVEZ
Eusko Ikaskuntza (EI), Zatak Herri Ondarea Ikerketa Elkarte
josealfonso.antequera@gmail.com

Lan honek MINECOK finantzaturako «Monumenta Linguae Vasconum (V): cronología y periodización» (kodea: FFI2016-75032-P) ikerketa-proiektuaren eta Eusko Jaurlaritzaren «Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada» (HMLV-LHC) [IT1344-19] ikerketa-talde kontsolidatuaren babesaren izan du.

Lehenik eta behin, bihoazkio gure eskerrik zintzoenak Ander Ros Cubas ikertzaileari, testu honen edizioa eta iruzkina gure esku utziaz eta argitaratzeko adorea emanaz hain eskuzabal jokatzegatik. Bigarrenik, eskerrik asko Bizkaiko Probintziako Agiritegi Historikoko (BPAH) zuzendari Pilar Rodríguez Plaza andreari, hainbat eskuizkribu ikusteko eta erabiltzeko emandako erraztasunengatik. Halaber, eskerrik asko testuko zenbait zalantza argitzen lagundu digutenei: Borja Ariztimuño, Dorota Krajewska eta Ekaitz Santaziliari.

Jasotze data: 2019/02/25. Behin-behineko onartze data: 2019/05/29. Behin betiko onartze data: 2019/06/21.

LABURPENA

Artikulu honetan Bizkai mendebaleko XVIII. mendeko testu baten edizioa eta hizkuntza-azterketa aurkezten ditugu. Bilboko eskribau-etxe batean 1770ean sortutako dokumentu judiziala da, eta Zollon (Bizkaia) ezagutarazteko prestatu zuten. Testuak euskararen corpus historikoko hutsune bat betetzen du, eta interesa du bai generoari dagokionez, bai alderdi geolinguistikoari eta historikoari dagokienez. Bada, lan honetan testua sortu zen testuingurua hobeto ulertzeko azalpenak, testuaren edizio kritikoa, testuko ezaugarri linguistiko nagusien azterketa eta hizkeraren filiazio linguistikoari buruzko proposamena ematen dira.

Gako hitzak: mendebaleko euskara; edizio kritikoa; Lehen Euskara Modernoa; soziolinguistika historikoa.

RESUMEN

En el presente artículo damos a conocer una nueva fuente para el estudio del euskera occidental del siglo XVIII. Se trata de un documento judicial redactado en una escribanía de Bilbao en 1770, que fue preparado para ser dado a conocer en Zollo (Bizkaia). El texto, por lo tanto, viene a cubrir uno de los huecos existentes dentro del corpus histórico de la lengua vasca, y resulta interesante tanto desde el punto de vista del género textual como desde el de la geolingüística y la época. El presente trabajo presenta una introducción histórica que permite comprender mejor el contexto en el que fue creado el texto y una edición crítica del mismo. Además, analizamos los principales rasgos lingüísticos y proponemos una hipótesis sobre la filiación de la variedad lingüística atestiguada.

Palabras clave: euskera occidental; edición crítica; Primer Euskera Moderno; sociolingüística histórica.

ABSTRACT

In this paper, we present a new source for the study of the 18th century Western Basque. It is a judicial document written by scribes in 1770 in Bilbao, and it was prepared to be exhibited in Zollo (Biscay). Therefore, the text comes to fill one of the gaps in the historical corpus of Basque, and it is interesting because of the textual genre as well as from the geolinguistic and chronological points of view. After a historical introduction, whose aim is to better understand the context in which the text was created, we present a critical edition. Furthermore, we analyse the main linguistic features and we propose a hypothesis about affiliation of the text's linguistic variety.

Keywords: Western Basque; critical edition; First Modern Basque; historical sociolinguistics.

1. SARRERA. 2. AGIRIA BERE TESTUINGURUAN. 2.1. Auzi-gaiak. 2.2. Auziaren sustatzailea: Andrés de Arbide «El soldado». 3. ZOLLO. 3.1. Zenbait zertzelada historiko. 3.2. Zolloko eguneroko hizkuntza: euskara. 4. ZOLLOKO GALDETEGIA: DESKRIPZIOA ETA EGILETZA. 4.1. Deskripzioa. 4.2. Egiletza. 5. EDIZIOA. 5.1. Edizio-irizpideak. 5.2. Edizioa. 5.3. Ohar paleografikoak. 5.4. Euskarazko testuan egindako zuzenketak. 6. OHARRAK GRAFIAZ ETA TESTUAREN HIZKUNTZAZ. 6.1. Grafia eta hotsak. 6.2. Fonologia. 6.3. Izenaren morfologia. 6.4. Aditzaren morfologia. 6.5. Sintaxia. 6.6. Lexikoa. 7. TESTUKO EUSKARAREN KOKAPEN GEOGRAFIKOAZ. 8. HIZTEGIA. 9. ERREFERENTZIAK. 9.1. Iturriak. 9.2. Azterlanak. 10. ERANSKINAK: EUSKARAZKO PASARTEEN FAKSIMILA.

1. SARRERA

Euskararen historia aztertzeko corpusaren txikitasun erlatiboa txikitasun, azken hamarkadotan arian-arian agertu eta argitaratu izan dira euskalki guztietan idatzitako testu berriak: luzeagoak zein laburragoak izan, lagungarri izan dira hainbat hutsune betetzeko eta dialektologia-, soziolinguistika- zein historia-gaiez ikuspegi osoagoak eta egokiagoak lortzeko. Lan honetan, bada, orain dela hogeitun urte José Alfonso Antequerak Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoan aurkitutako dokumentazioa aurkezten da; zehazki, auzi judizial baten karietara Bilboko eskribau-etxe batean sortutako eta Zollon 1770ean ezagutarazi beharreko galdetegi bat da, euskarara itzulita agertzen dena. Testua, horrenbestez, agiri administratibo eta judizialen corpusa (*cfr.* Trebiño, 2001, 2002; Urrutia, 2003; Urrutia & Lobera, 1995) osatzeko baliagarri da, bai eta Bizkai sartaldeko (eta, are zehatzago, Bilboko eta Nerbioi ibarreko) euskararen bilakabide geolinguistikoaz zein zenbait ezaugarriren iraupenaz aritzeko ere.

Era honetako agiriak ahalik eta zehatzena aurkeztu behar direlakoan, aurkitutako dokumentazioari lotutako hainbat alderdi landu ditugu. Sarrera (§ 1) orokor honen ondorengatik, dokumentazioaren testuingurua aztertzen dugu (§ 2), auzi-gaiak zein diren eta auziaren sustatzailea nor izan zen argitzeko. Ondoren (§ 3) Zollori buruzko argibideak ematen ditugu: kokapenari, bilakabide historikoari zein egoera soziolinguistikoari lotutakoak. Hurrengo atalean (§ 4) agirien deskripzioa, egiletzaren inguruko datuak eta hipotesiak agertzen dira. Horien guztien jarraian (§ 5) testua editatzeko irizpideak (§ 5.1), testuaren beraren edizioa (§ 5.2), ohar paleografikoak (§ 5.3) eta euskarazko testuan egindako zuzenketak (§ 5.4) zehaztu dira. Ondoko ataletan hizkuntzaren

azterketari lotutakoak daude: lehenik, hizkuntza-ezaugarri nagusien iruzkina (§ 6); bigarrenik, ezaugarri horiek aztertuta hizkeraren jatorriaz proposamen bat (§ 7); hiru-garrenik, euskarazko testuko hitz guztiak biltzen dituen hiztegia (§ 8). Azken ataletan erreferentziak (§ 9) eta euskal pasarteen faksimila (§ 10) aurkezten dira.

2. AGIRIA BERE TESTUINGURUAN

2.1. Auzi-gaiak¹

Hemen argitaratzen dugun testua Andrés de Arbide e Ypiñazarrek² sustatutako auto judiziala da, antzinako foru-erregimeneko jaurerriko korrejidorearen justizia-epaitegi-
ra bere amaorde Dominga de Salazarren aurka egiteko jo zueneko. Zehazki, Zolloko *Etxatxu* etxaldearen enbargatzea, lurretan biltzeko zeuden artoen jabetza eta bestelako alderdi juridiko batzuk dira auzi-gaiak.

Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoko JCR0489/009 espedientean islatzen den informazioaren arabera, Andrés de Arbideren eskaerari jarraikiz auzi judiziala jaso eta onetsi zen, eta galdera-artikulatua aurkeztu Joseph Ángel Ruiz de Otheo jaunaren aurrean: Calahorrako eta La Calzadako apezpikutzako priorea eta bikario jenerala zen orduan, eta Juan de Luelmo jauna apezpiku.

Andrés de Arbidek Elizaren zentsura orokorra eskatu zuen, aurkez zitzakeen lekukoekin batera auziaren inguruko azalpenak eman ahal izateko. Hain zuzen ere, dokumentazioan gordetako galdetegiaren euskal bertsioa, zantzu guztien arabera Joseph de Aranzazugoitiaren eskribau-etxean prestatua, Zolloko San Martin elizan ezagutarazi behar zen.

Dokumentuetan islatutako auziaren jatorriari dagokionez, Domingo de Arbideren eta Dominga de Salazarren ezkontza (1738/06/05ean ezkondu ziren eta belazioa³ 1738/06/15ean egin zuten) hartu behar da aintzat; izan ere, orduan egin ziren Zollo aldeko *Etxatxu*, *Goikolanda* eta *Pereagerrena* etxaldeen jabe, eta hainbat ondasun,

1 Lan honetan auzi-gaien eta auzietan agertzen diren etxe, leku zein pertsonen inguruko informazioa Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoko (BFAH hemendik aurrera) dokumentu-sorta hauetan aurkitu dugu: JCR0532/005 (1737) [alokairua], JCR0881/022 (1746) [fruitu eta errenten itzulpena]; JCR0985/009 (1753) [zenbait ondasunen itzulpena], JCR0192/004 (1754) [estuproa], JCR2664/005 (1764) [ondasunen jabetza], JCR1615/008 (1766) [maileguen ordainketa], JCR0489/009 (1770) [enbargatzeak] eta JCR0535 (1785) [errentaren eta olaretaren ordainketa].

2 Bizkaiko Elizaren Histori Arkibuan (BEHA) gordetzen diren agirien arabera, gurasoak Domingo de Arbide y Larrea eta Simona Ypiñazar y Urruticoechea ziren, 1723ko urtarrilaren 8an Zolloko *Etxabarri* oinetxean ezkonduak. Azken hori 1737ko abenduaren 29an hil zen, eta Domingo 37 urte zituela alargun geratu. Senar-emazteek bi seme-alaba izan zituzten: Andrés (1723/11/02) eta Josepha (1729/01/08). Agiriok Interneten kontsulta daitezke: http://internet.aheb-beha.org/paginas/indexacion/n_indexacion.php [azken kontsultaren data: 2019/06/19].

3 Ezkontza-egintzari irimotasuna emateko ospakizun liturgikoa da belazioa: ezkontza-mezaren ondoren belazio-meza eginen zen, non ezkontideak belo batekin estaltzen baitziren.

azienda, kreditu eta jabetza lortu zituzten. Egoera, ordea, aldatu egin zen senar-emazteen semea, Andrés de Arbide, María de Urruticoechearekin ezkondu zenean (1755/05/30): aitak kudeatu zituen etxaldeak 1764ra arte, orduz geroztik jabetza horien guztien erdia erreserbatu zuen berarentzat eta, ohitura foralari jarraituta, hil ezkeru semeari utzi zion azienda osoa.

Familiaren ondarearen inguruan zenbait eztabaida sortu ziren; hain zuzen, badirudi gatazkaren iturri zirela *Etxatxu* etxaldearen erdiaren gozamina, Domingo de Goyri koinatuarekiko auzi luze batek⁴ eragindako gastuak eta amaordeak zenbait ondasun bereganatu izana.

2.2. Auziaren sustatzailea: Andrés de Arbide «El soldado»

Andrés de Arbide e Ypiñazar 1723ko abenduaren 2an jaio zen, eta gazte-sasoi oso gorabeheratsua eta gatazkatsua izan zuen: harroa ei zen, eta jendeak nahiago izaten zuen harekin ez ibili. María de Urruticoechea y Larrearekiko ezkontza-hitza ez betetzearren errejimentu-zerbitzura bidali zuten eta Kantabriako errejimentuan hogeita bi hilabetez eman zuen zerbitzu, zigorra bost urtekoa izan arren: handik zetorkion «El soldado» izengoitia. Gerora, gaixorik omen zegoela eta, lizentzia lortu zuen eta sorterrira itzuli zen. Hain zuzen ere, errejimentu hartan eskopeta trebetasunez erabiltzen ikasi zuen, eta ehizarako erabiltzeaz gain, auzokideen bistan ibili ohi zuen jendea uxatzeko. Bere jokamoldea, bizimodu okerra eta eskandalu publikoak zirela eta, Zolloko abade-erretoreak eta zegokion elizbarrutiko bikarioak hainbatetan hartu zioten kargu.

Zollora itzulita, bada, María de Urruticoechearekin harremanetan hasi zen berriz, eta 1755ean ezkondu ziren Zolloko San Martin parrokian. Andrés de Arbidek *Goi-kolanda* etxaldearen jabetza jarauntsi zuen Francisco de Urruticoechea eta María de Basaurberen eskuetatik; hots, Domingo de Arbideren emazte Simona de Ypiñazar y Urruticoechearen gurasoengandik. Bestalde, amaren aldetik Simona de Ypiñazar y Urruticoecheak utzitako Ustara auzoko *Pegarrena* (*Pereaguirrena*, *Peragarrena*, *Pe-reaguerrena* oikonimoak ere agertzen dira agirietan) eta *Etxatxu* etxaldeak jaso zituzten. Andrés de Arbide ondasun horien erabateko jabe egin zen zegozkion ohore, erabilera-eskubide eta morrontzekin, Bizkaiko etxejaunei zegokienez. Jabetzak jabetza, ondasun horiek guztiak mantentzeko eta ez galtzeko zorpetu egin behar izan zuten senar-emazteek, eta ugaria da zor horiei aurre egiteko auzien inguruko dokumentazioa.

Andrés de Arbidek eta María de Urruticoecheak bi seme izan zituzten: Domingo eta Andrés de Arbide y Urruticoechea (1756/06/08an eta 1760/11/18an jaioak, hurrenez hurren, AHEB/BEHako bataio-agirien arabera). Hain zuzen, Andrés de Arbide aitak eta Domingo de Arbide seme zaharrenak jabetzei zegozkien betebeharrak hartu zituzten euren gain, eta senide eta auzokoekin borrokan aritu behar izan zuten etxalde, mendi

4 Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoan gorde da, JCR2664/005 (1764) signaturarekin.

eta lursailei etekinak atera eta ordaindu beharrekoak ordaintzeko: zorrak, seniparteak eta doteak aipatzen dira eskriturretan, besteak beste. Aurrekoez landara, taberna-etxe bat ere izan zuten, eta burdinolen industrian esku hartu zuten (ikatzza egitea eta garraiatazea, eta Arrankudiagako Landaberde auzoko burdinolaren kontu-garbitzeak). Halaber, Bilbo-Pancorbo (Burgos) errepide berriak egiteko lanetan aritu ziren.

3. ZOLLO

3.1. Zenbait zertzelada historiko⁵

Zollo Bizkaiko hego-sartaldean dago, Uribe merindadearen hegoaldean, Nerbioi ibarraren mendebaleko mendialdean; zehazki, Belaute/Ganekogorta (998 m) mendia-zen azpian. Muga administratiboei dagokienez, sartaldean du Enkarterri eskualdea (Bizkaia), iparraldean eta sortaldean Nerbioi ibarra (Bizkaia), eta hegoaldean Aiara eskualdea (Araba). Aipatzekoa da Zollo ez dela herrigune bakarra, ezpada zenbait baserri-auzo eta etxalde biltzen dituen eremua: Aspiuntza, Ustara, Elexalde, Etxabarri eta abar.

Inguruaren ekonomia-gunea mendialdea izan zen hainbat mendez, eta nekazaritza, abeltzaintza eta basogintza ziren beharleku nagusiak. Alabaina, horiek ez bide zuten etekin nahikorik ematen gorakada demografikoei aurre egiteko, eta jarduera osagarriak sortu ziren, hala nola burdinolak, errotak eta merkataritza-guneak. Historikoki, paisaiaren osagai izan dira soroak eta herri-lurrak, sagardi eta garitzak, abereentzako kortabasoak, ikaztobiak, astazainak, soroetan landutako bihiak ehotzeko erreka aldeko errotak eta burdina-manufakturak, erreka-bazter eta eremu umeletako artotzak, karea lortzeko kare-hobiak, gaztainak bildu eta mantentzeko kirikino-hesiak, ehiztariak... Mendialdeko bizimodua, azken batean, ibarren hondokoa, merkataritzaren ibiltoki zen errepidetik hur egiten zena.

Francisco de Coscojalesen arabera⁶, Arrankudiaga, Arakaldo eta Zollo mugakideak Arrigorriagako monasterioaren mende egon ziren Goi Erdi Aroan (Elorriaga, 1995; Labayru & Rodríguez, 1967), eta gordetzen diren lehenengo agiriek (XI. mendea) islatzen dute egoitza erlijiosoaren jabeak harotarrak zirela; hots, Bizkaiko jaun izango zirenak. Arrigorriagako monasterioaren mendeko lurrak zabalak ziren: Belaute/Ganekogorta mendigune gehiena hartzen zuten, hala Nerbioi nola Cadagua ibaietarantz hedatuta. Zehazki, honako elizate eta auzune hauek zeuden Arrigorriagako Santa Maria Magdalenaren babespean: Arrigorriagako elizatea bera, San Miguel (Basauri) eta San

5 Atal hau osatzeko Bizkaiko historialari klasikoen lanei jarraitu diegu lehenik eta behin: begiratu bibliografian Iturriza (1884), Iturriza & Rodríguez (1967), Iturriza & Azkarraga (1985 [1885]), Labayru (1968-1972) eta Artiñano (1985 [1885]). Halaber, iturri klasikoetako informazioa azken urteotan argitaratutako ikerlan monografikoeekin osatu da: begiratu Cifuentes (1993), Díaz de Durana (2006), Elorriaga (1995), García de Cortázar, Arizaga, Ríos eta Del Val (1985) eta Ramos (1993).

6 Iturrizak jasotzen du *Antigüedades de Vizcaya* eskuizkribuan. Liburuklik atarian kontsulta daiteke: <http://www.liburuklik.euskadi.eus/applet/libros/JPG/parlamento/00027405/00027405.pdf>

Bartolome (Alonsotegi edo Aldanondo) atxikiekin; San Lorentzo (Zaratamo); Santa Maria (Arrankudiaga), Santa Marina (Arakaldo) eta San Martin (Zollo) atxikiekin; Bujanako lau luberriak (Zeberitxa, Bujana goikoa eta behekoa, Ortzekauko eta Beteluri), jurisdikzio zibila Bilbo hiribilduan zutenak; Markio auzo-barrendegia, Miravalles hiribilduaren mendekoa; eta bestelako baserri-guneak.

Gaur egun, Zollo Arrakudiagaren mende dago: XV. mendearen erdialdean sortutako elizatea da Arrankudiaga, eta garapen ekonomikoaren eta gorakada demografikoaren gurpilean fundatu zuten, besteak beste Arrigorriagako eliza nagusia urrun xamar zegoela argudiatuta (Elorriaga, 1995, 62-64. or.; Iturriza & Rodríguez, 1967, I, 388. or.; Labayru, 1971, 86-87. or.). Hain zuzen, Arrigorriagaren eta Arrankudiagaren arteko distantzia XIV. mendearen amaieran areagotua zen, bien bitartean Miravalles hiribildua fundatu zenean (1375) Zeberio haranetik hur, Ugao zeritzon inguruan. Fundazioak Nerbioi ibarra bitan zatitu zuen (iparraldeko eta hegoaldeko eremuetan), eta Arrankudiaga behin betiko bereizi: lehenbizi, Arrigorriagako elizatik bereizi zen; ondoren, Arrigorriaga elizetatik.

XV. mendean egoera ekonomiko onaren gurpilean biztanleria hazi zen, eta horrek tokian tokiko erakunde juridiko-administratibo berriak sortzeko aukera eman zuen; besteak beste, Zolloko etxaldeetako bizilagunek izan zuten horretarako aukera: parroquia-tenplua, hilerria eta kanpandorre bana eratu zituzten 1518an, Toursko apezpiku San Martinen deiturarekin, Arrankudiagako parroquia-eliza urrun zegoela eta esparru sakratu berri bati eusteko jende nahiko bazela argudiatuta. Martín Ruíz de Abendaño y Gamboa patroï banatzaileak ukoa eman zuen, eta bi urteko (1518-1520) auzien ondoren parroquia berria onartu zuen, betiere Arrankudiagakoaren menpe geratuta eta Zolloko bizilagunek Arrankudiagako elizaren patronatua onartuta; trukean, erlijio-zerbitzuetarako abadea izendatzeko eta hamarren guztiak jasotzeko eskubideak eman zitzaizkien.

Alderdi zibilean, Gernikako Batzar Nagusiek ez zuten bereizketa onartu eta Bazarrotako bozketetan ahotza zein jarlekua lortzea ukatu zioten Zollori: elizatea Arrankudiagaren menpe geratu zen. Nolanahi ere den, Zollok bereari eutsi zion, eta nahi bertsuak zituzten beste eremu mugakide batzuekin batuta, helegite eta apelazioak aurkeztu zituzten (Labayru, 1968-1972, IV, 2. liburua, VI. kapitulua, 268-269. or. eta VII. kapitulua, III. atala, 280-281. or.) harik eta 1553an Valladolideko Errege Kantzelaritzako Bizkaiko epaile nagusiak behin betiko epaia eman zuen arte: ez zen onartu Bizkaiko Konderriko eta Jaurerriko ofizio eta karguak hautatzeko eskubiderik.

Epaia epai, Zolloko alkate, zinegotzi eta bizilagunek memorialak aurkezten jarraitu zuten, Bizkaiko Batzar Nagusietan egotea lortze aldera: hala egin zuten, adibidez, 1742ko uztailaren 20an, lan honetan aurkezten dugun testuari dagokion garai bertsu⁷; erantzuna, baina, ezezkoa izan zen berriz ere. Halaber, 1800. urtean banatzeko

7 BFAH: AJ00451/003 dokumentu-sorta.

beste saiakera bat egin zuten Arakaldoko elizatearekin batera, baina ez zuten arrakastarik izan eta Gernikako Batzar Nagusietan Arrankudiagaren menpe egon ziren harik eta 1877an Batzarrak eurak deuseztu ziren arte: hain zuzen ere, horregatik ez dira agertzen Arakaldo eta Zollo Batzarretara deitutako herrien artean: «Últimamente tenían voz y voto en las Juntas Generales 115 pueblos, de los 125 que contiene el Señorío: no tiene asiento en las Juntas Alonsotegui, Aracaldo, Zaratamo y Zollo» (Artiñano, 1985 [1885], 235. or.)⁸.

3.2. Zolloko eguneroko hizkuntza: euskara

Zeharkako lekukotasunez harago, prozesu judizialek sarritan erakutsi dute Euskal Herriko hainbat lurraldetan euskarak diglosia-egoera bizi izan duela historikoki; alegia, etengabe erakutsi izan dute gaur egunera arte iritsi zaigun dokumentazio gehiena euskara ez beste hizkuntza batzuetan idatzita egon arren, herri xeheak eta, horrenbestez, herritarren gehingoak, euskara baliatzen zuela eta, areago, biztanleria-masa horretara iristeko euskara baitezpadako tresna zela. Azken aldiko zenbait lan besterik ez ekartzearren, aipagarriak dira Nafarroari dagokionez Fernando Maiorak (2011, 2018), Peio Monteanok (2017) zein Ekaitz Santaziliak (2017, 2018, 2019) azken urteotan eginitako ekarpenak.

Ildo honetatik, eta epaitegietako auziei esker, lan honetan beste iturri bat gehitu dugu XVIII. mendeko Bizkaiko euskararen corpusari; zehazki, 1770eko testua da eta Joseph de Aranzazugoytia jaunaren eskribau-etxean idatzi zen, Bilbon. Orain arte uste izan da auzibideetako galdetegiak ahoz egiten zirela, nahiz eta euskaraz zirriborratutako testuak baliatzen zirelako susmorik ere egon den. Guri dagokigunez, zorionekoak gara, auzibideari lotutako galdetegia espediente judizialaren barnean gorde baita hiru mendez.

Hona dakargun dokumentuak baditu inplikazio soziolinguistiko interesgarriak, besteak beste bermatzen baitu 1770ean euskara zela Zolloko hizkuntza arrunta, gerora izan den legetxez. Zolloko bizilagunek euskara zerabilten XVIII. mendean; are gehiago, euskaldun elebakarrak bide ziren, eta horrek beharrezko egiten zituen hizkuntza-bitartekariak (hizkuntza-bitartekarien lanaz, begiratu Madariaga, 2014, § 6). Besteak beste, elizgizonek mezetako eskaintzetan agintari erlijioso eta zibilen xedapen eta aginduak jakinarazten zituzten; gaztelaniaz idatzi ohi ziren, eta bitartekariak tokian tokiko hizkuntza arruntean eman ohi zituzten:

Aprovechando esta circunstancia, teniendo en cuenta el ascendiente social del que disfrutaban los curas para con la población en general y considerando que al menos una vez a la semana el conjunto de la feligresía (es decir la práctica totalidad de la población) se reunía en la misa popular, se estableció la costumbre de que los párrocos en el momento del ofertorio de la misa tradujesen al vasco los bandos que las

⁸ Begiratu, halaber, Bizkaiko Batzar Nagusietako aktok: BFAH AJ00487/003 (1770-1779); AJ01639/070 (1770); AJ0434/001 (1858); AJ0441/001, AJ0442/001, AJ0443/001 eta AJ0444/001 (1870-1877).

autoridades, eclesiásticas y civiles, habían dado en romance, para el general conocimiento y para que nadie después pudiese alegar ignorancia sobre lo dispuesto. Estas traducciones públicas se conocieron generalmente con el nombre de publicatas (Madariaga, 2014, 305-306. or.).

Publikata horiek egiten zituzten, halaber, zeregin judizialean zebiltzan eskribauek, fede-emaile publikoek eta udaletako idazkariek. Domingo de Arbide y Larreari lotutako datu bat interesgarria da Zolloko euskaren historia sozialerako: 1753ko abuztuaren 6an jakinarazpen bat egin zitzaion Domingori erreklamazio judizial batzuk zirela eta. Hau esan zuen Joseph de Barañano eskribau bilbotarrak:

...lei y notifique la peticion y auto precedentes [Reclamación como heredera universal] dando a entender *en la lengua vulgar vazcongada*, para su efecto en la persona de Domingo de Arbide vecino de esta referida Anteiglesia uno de los contenidos de dicha petición...⁹

Zolloko egoera soziolinguistiko modernoa ezagututa aurreko mendeetarako aurreikus zitekeena ziurtatzen dute, bada, aurrekoa bezalako aipuek eta lan honetan aurkezten dugun testuak.

4. ZOLLOKO GALDETEGIA: DESKRIPZIOA ETA EGILETZA

4.1. Deskripzioa

Lan honetan aurkezten dugun testua Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoan gordetzen da; zehazki, atal judizialean (J), korrejimentuaren funtsaren barnean (CR) eta honako kode hauekin: JCR0489/009 (1770). Legajo 489, número 9.

Testu guztia hiru orri handitan biltzen da: lehenengo biak bertikalki eta erditik daude tolestuta, eta hirugarrena horizontalki eta erditik. Lehenengo orriak 1r, 1v, 2r eta 2v orrialdeak biltzen ditu; bigarrenak 3r, 3v, 4r eta 4v orrialdeak; eta hirugarrenak 5r eta 5v orrialdeak.

Edukiari dagokionez, bi zati nagusitan bana daiteke: alde batetik, auzi judizialean lekukoek azalpenak emateko galdetegi bat agertzen da, gaztelaniaz lehenengo eta euskaraz ondoren (1r-4v), biak ere eskuz idatzita; beste alde batetik, Calahorra eta La Calzadako apezpikutzak emandako eliza-zentsura dago (5r-5v), inprimatua eta hasieran eta amaieran eskuz idatzitako zenbait pasarte dituena. Hona hemen agirien eta edukiaren laburpen-taula:

9 BFAH: JCR0985/009 (1753), 17v eta 18r orrialdeak.

1. taula. orrialdeak eta edukia

Orria	Orrialdeak	Neurria ¹⁰	Edukia
1	1r & 1v	305~311 mm luze, 420~426 mm zabal	Galdetegia gaztelaniaz (1r & 1v)
	2r & 2v	305~311 mm luze, 420~426 mm zabal	Galdetegia gaztelaniaz (2r) eta orrialde zuria (2v)
2	3r & 3v	309~312 mm luze, 429~433 mm zabal	Galdetegia euskaraz (3r & 3v)
	4r & 4v	309~312 mm luze, 429~433 mm zabal	Galdetegia euskaraz (4r & 4v)
3	5r & 5v	306~310 mm luze, 412~416 mm zabal	Elizaren zentsura (5r & 5v)

Eskuizkribuaren egoera fisikoa ona da: orriak osorik gorde dira, urradurarik eta tes-tua irakurtzea eragozten duen orbanik gabe. Irakurtzen ez diren pasarte bakarrak egi-leek tintaz ezabatutakoak dira.

4.2. Egiletza

Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoan auzi honen inguruan dauden dokumentu guztiak aztertuta, galdetegietan esku bat baino gehiago dagoelakoan gaude. Lehenik, gaztela-niazko galdera-sorta goitik behera idatzi zuen esku batek (<A> eskua esango diogu). Bigarrenik, euskaraz emandako galdera-sortan bi esku bereiz daitezke: eskua dei-tuko duguna lehenengo puntutik bederatzigarrenera (gehi hamahirugarrena, ezabatua), eta <C> eskua hamargarren eta hamaikagarren puntuetan.

Dokumentuen egiletza zehatzari dagokionez, ez dugu erabat ziur esaterik nork ida-tzi zituen, baina eskueran ditugun zantziek Joseph de Aranzazugoytia Olivares¹¹ es-kribauaren eskribau-etxera garamatzate¹². Hain zuzen ere, Joseph Aranzazugoytiaren 1770. urteko dokumentu-sortari dagozkion eskritura nagusiak begiratuta (cfr. BAHF/AHPB: José de Aranzazugoytia 2627, 1770. urtea), eta bestelako azterketa kaligrafiko baten faltan, badirudi kaligrafiaren estiloa eskuaren antzekoa dela (hots, euskaraz-ko lehenengo bederatzizko galderak eta hamahirugarrena, ezabatua, idatzi zituenarena), eta horrek pentsarazten digu hizpide ditugun agiriak bere eskribau-etxetik atera zirela eta Joseph Aranzazugoytiak berak idatz zezakeela zati nagusia. Auziko narrazioan ere

¹⁰ Orrien tamaina irregularra da.

¹¹ AHEB/BEHAko datuen arabera, Thomas Aransazugoytia Urizar eta Bentura Olibares Sagarminaga zituen gu-raso (Artea-Elexabeitian ezkonduak 1715/08/27an), 1718ko urtarrilaren 6an bataiatu zuten Bilboko Santia-go parrokiari, eta Francisca Theresa Achutegui Marurirekin ezkondu zen 1742ko irailaren 30ean (belazioa 1744ko urtarrilaren 21ean izan zen leku berebean), Bilboko bertako San Juan Abad elizan. Emaztea ere eskribau-habeko alaba zen.

¹² Jabeak Garmako maiorazkoko jabeak ere baziren, fundatzaileen ondorengoak: Phelipe de la Garma y La Puente eta Magdalena de Novia y Salazar (cfr. BFAH JCR0695/010, 1767 auzia).

horren aldeko zantzuak aurkitzen dira, dokumentazioan eskribau haren izena aipatzen baita¹³.

5. EDIZIOA

Lan honetan 489/9 auziari dagokion testu osoa ematen dugu, nahiz eta gehien interesatzen zaigun zatia euskarazko galdetegia izan. Testu baten edizio kritikoa aurkezten dugu hemen, eta hiru motatako oharrak egin ditugu: lehenik, edizioaren ostean bildu ditugu ohar paleografikoak (§ 5.3); bigarrenik, aurrekoen ondotik eman ditugu euskarazko testuan egindako zuzenketak (§ 5.4); hirugarrenik, pasarteen argigarri izan daitezkeelakoan, oin-ohar azaltzaileak gehitu ditugu.

5.1. Edizio-irizpideak

Hona dakarguna testu elebiduna izanik, hizkuntzaren araberrako edizio-irizpideak erabili ditugu, atalaren hizkuntza zein den. Gaztelaniazko pasarteak editatzeko, CHARTA nazioarteko sareak edizio kritikoa aurkezteko proposatutakoei jarraikiz aritu gara¹⁴. Euskarazko testua emateko, aldiz, honako irizpide orokor hauek baliatu ditugu:

- Orrialdeak zenbakitu ditugu, *recto* eta *verso* banaketa erabiliz (1r, 1v, 2r, 2v...). Zenbakiak emateko, orri guztiak hartu ditugu aintzat, dokumentu bakarra izango balitz bezala. Bestalde, lerroak bosnaka zenbakitu ditugu, eta ohar paleografikoetan eta euskarazko testuan eginiko zuzenketen atalean orrialde-zenbakiaren ondoren hemen aurkezten den edizioko lerroa adierazi dugu.
- Letra larri eta xeheen erabilera eguneratu dugu.
- Puntuazioa eguneratu dugu.
- Hitz-banaketa eguneratu dugu, tartean aldaketa fonetikoak zeudenean izan ezik; bestalde, bereiz agertzen diren atzizki eta posposizioak <-> ikurraren bidez lotu ditugu.
- Gaztelaniaz agertzen diren hitzak letra etzanez eman ditugu.

13 Eskua Aranzazugoitiaarena edo haren mendeko eskribauena ez izatera, Antonio Ventura Oteiza lizentziatuarena izan zitekeen: Bizkaiko jaurreriko eta Bilboko Kontsulatuko instantzia gorenetan aritu zen, eta korregidorearen ordezkari izan zen 1782an. Begiratu honako irizpen hauek: BFAH Consulado 0572/001/103 (1766); Consulado 0572/001/145 (1770); Consulado 0278/001/003 (1772); Consulado 0278/001/006 (1779). Bilbao Antigua 0445/001/017 (1770).

14 <https://www.redcharta.es/criterios-de-edicion/> [Azken kontsultaren data: 2018/08/25].

- Laburdurak osatu ditugu.
- Testuko hutsuneak [] ikurren bidez bete ditugu. Puntu honi zein aurrekoari loturik, ortografia-arazoak sor zitezkeen kasuetan egungo idazkera arautua baliatu dugu. Esate baterako, txistukari frikariak emateko euskarazko forma etimologikoak eman ditugu.
- Izen bereziak zeuden-zeudenean utzi ditugu.
- Testuan gutxieneko aldaketa grafikoak egin ditugu:
 - <u> eta <v> bokal ala kontsonante diren banatu ditugu.
 - <ç> *pro* <c> agertzen denean <c> eman dugu.
 - Bokal artean <r> *pro* <rr> agertzen denean <rr> eman dugu.
 - <e, i> aurretik <g> → <gu> bihurtu dugu.
 - Azentu grafikoak kendu ditugu, esanguratsuak ez direlakoan.
 - <tt> digrafoa <t> bihurtu dugu.

5.2. Edizioa

<1r> Articulado

Por las preguntas siguientes serán examinados los testigos que fueren presentados por parte de Andrés de Arrvyde en la causa con Dominga de Salazar, viuda, ambos vezinos de la Ante Yglesia de Zollo, sobre el desembarazo de la casa y casería de Echachu, sita en la misma ante yglesia, pertenencia de los maíces pendientes en sus heredades y otras cosas.

- 5 1ª Primera: serán preguntados por el conocimiento de las partes notizia de'ste punto y causa, y por las demás generales de la ley real, etcétera.
- 2 Y si saven que la referida Dominga de Salazar únicamente llevó al matrimonio que contrajo con Domingo de Arvide, padre legítimo que fue de el articulante, la ropa y vestidos de su persona que por menor se especifican en la escritura de capitulaciones matrimoniales, y cartas de pago que produjo en el proceso de
10 dicha causa, y que todos ellos con el aumento de otros muchísimos ha tenido y tiene guardados en sus propias arcas. Digan lo que supieren y, en lo demás, remítanse a dichas escritura y cartas de pago que para el efecto se les manifestará, etcétera.
- 15 3 Y si saven que el expresado Domingo de Arvide estuvo gozando juntamente con la enunciada Dominga, su muger en segundas nupcias, enteramente la nominada casería y las de Goycolanda y Pereaguerrena hasta que dicho Andrés de Arvide contrajo su matrimonio y, después, hasta el día diez y ocho de agosto de mil setecientos sesenta y cuatro, las dos y media, por haverle cedido

- 20 tansolamente la metad del aprovechamiento de dicha cassería de Pereaguerrena, y desde el citado día hasta su fallezimiento la metad de estas tres casas, y que con este motivo adquirió bienes muebles y semovientes, créditos y haveres de considerable entidad y estimación. Digan y den razón, etcétera.
- 4 Y si saven que de todos estos bienes, créditos y haveres se halla apoderada la
25 expresada Dominga de Salazar, sin que hubiese hecho xurídico ymbentario de ellos, con el fin de que no se averiguase su ymporte y montante. Digan y den razón, etcétera.
- 5 Y si saven que el sobre dicho Domingo de Arvide al tiempo de su muerte tenía que aber un doblón de a ocho en Manuela de Yturriaga, otro en Don Melchor
30 Ochoa de Ysusi y otro en Juan de Arvide, su sobrino. Digan, etcétera.
- 6 Y si saven que dexó el mismo Domingo Arvide dos novillos en los montes de la precitada ante yglesia y la casa de su avitación bien <1v> provista de camas, arcas, trastes de cocina y de adorno de la misma casa, y también varios reales de que se ha valido y se está valiendo la misma Dominga como si fuesen suyos
35 propios. Digan y declaren lo que supieren, etcétera.
- 7 Y si saven que también ha tenido y tiene en su poder un cerdo que compró el mencionado Domingo. Digan, etcétera.
- 8 Y si saven que los maíces existentes en las heredades de dicha casería de Echa-chu se sembraron muchos días después de la muerte de el prenotado Domingo por Andrés de Arvide, articulante, y que a su costa se han gobernado y veneficiado, sin que haya intervenido en esto directa ni indirectamente la insinuada Dominga. Digan y den razón, etcétera.
- 9 Y si saven que la comida de los que concurrieron al sembrío y beneficio de los recordados maíces se compuso de tocino, cecina y granos, que dexó el sobre
45 dicho Domingo de Arvide, y correspondían a su hixo Andrés por havérselos mandado en su disposición testamentaria el mismo Domingo. Digan, etcétera.
- 10 Y si saven que el mencionado Andrés de Arvide litigó un dilatado [pleito] con Domingo de Goyri, como marido legítimo de Ypiña Arvide, sobre la nulidad de la donación que le hizo el enunciado su padre y que, después de haver obtenido favorable determinación, el mismo Goyri se ajustó con él, cediéndole la
50 cuarta parte de toda la hazienda, y que sin embargo de esto estuvieron dicha Dominga y su marido gozando la metad de la mesma hazienda, no correspondiéndoles sino con la revaja de dicha cuarta parte cedida. Digan, etcétera.
- 11 Y si saven que Domingo de Ypiñazar, abuelo materno que fue del prenotado Andrés de Arvide, legó y mandó de'ste dos vacas y un novillo, las que recibieron dicho Domingo de Arvide y su muxer, y los vendieron como si fuesen suyos propios y se valieron y aprovecharon enteramente de su precio y valor. Digan, etcétera.
- 12 Y si saven que de la misma suerte vendieron diez y ocho cabras que se ymbentariaron por muerte de Ypiñazar, madre lexítima que fue del articulante, y se balieron tambien de una mula hasta que murió, sin que hubiesen permitido al
60 mencionado Andrés que se valiese de ella en tiempo alguno. Yten de público y notorio, pública voz y fama, y común opinión sin cosa en contrario. <2r> Digan, etcétera.

Lizenciado Don Antonio Bentura de Oteyza. Mena.

Concuerta con su original, que por aora queda en mi poder a que me remito, y en fe de que la causa que refiere se recibió a prueba por el señor correxidor de este Muy Noble y Muy Leal Señorío de Vizcaya, en testimonio de mí, el esscribano, con los ochenta días de la ley en tres de el corriente mes, signo y firmo yo, el esscribano real público del número de esta Villa de Bilbao, en ella, a veinte de octubre de mil setezientos y setenta. En testimonio del escribano Joseph de Aranzazugoytia.

Concuerta con su original, que queda en mi oficio, en que doi fe.

Santiago Joseph de Chasco

<3r>

1770

75 Don Joseph Ruiz de Otheo Calaorraco obispo jaunen partes, Calaorra eta Calzadaco provisoro jeneralac & dirause obispadu onetaco abade eta cura jaun gustiai selan Andres de Arbidec, elesate onetaco ausoac, eguin deusen errelaciñoa daucala corregidoren aurrean ausia Dominga de Salazarregas, viac erri onetaco ausoac, Echachuco echea libreu daiensat, eta au ausiau errezibidu dala ynformaciñoetara.

80 Baita Andresac, eguitemo berari toquetan iacana, presentau dauela bere articuladua, seiñetan dagosen pregunta oneic.

Pregunta 2ª Badaquie Dominga Salazarrecoc escondu sanean Domingo de Arbidegas es eula beste gausaric eroan matrimoñiatura bere usuco erropac [baino], seinsuc dirian dagosanac yfiniric contratuan, eta gustiac, beste aric ona eguin ditusanacas, daucasala gorderic bere cashetan.

85 <3v> 3ª Badaquie esan dan Domingo Arbidecoc bere emaste bigarrenagas bate-
ra gosadu eula Echachuco echea, baita Goicolanda eta Peragarrena, osoan, escon-
du artiño Andres Arbideco, eta guero abustuan amasorcigarreneguino, sein dan
aurtengo urtean sei urte cumpliduec, aprobechamintuen erdiac, eta motibu onegas
90 isan situsela ondasun asco estimasiño andicoac.

4 Badaquie se onei[c] ondasun gustioci dauquesala bere poderean Domingac, eguin бага ynbe[n]tarioric, jaquin sein din seinbat ynportateuan¹⁵.

5 Badaquie Domingo Arbidecoc ylgo san demporan eucala dobloa sorsico bat artuben Manuela de Yturriaga-gan¹⁶, beste bat Don Melchor Ochoa Ysusico-
95 gan eta beste bat bere adisquide bategan.

6 Badaquie esan dan Domingoc echi situsala elesa onetaco basoetan secor bi, eta bera bisi san echea ondo conponiduric, selan dan oiacas, cashacas, eta sugateco <4r> tresneriagas, eta gustiac daucasala bere poderean.

7 Badaquie Domingoc erosi euen lauñeco bat daucala bere poderean bere emastec.

8 Badaquie se Echachuco soloco artoac erein siriala Domingo yl asquero Andresen partes, eta onen costura gobernau diriela.

9 Badaquie se eguin san gastua arto ereitietan componietan sala urdaia eta cesinagas, Domingoc echi situsanacas, eta oneic toquetan yacasala aguindu eusasan partes Andres bere semeari.

15 *seinbat ynportateuan*: ‘zenbat balio zuen’, gaztelaniazko *importe~importar*-i ‘zenbateko, balio izan’ loturik.

16 Pasarte iluna izan daiteke, *artuben* esparru juridikoko hitz teknikoa baita; lehen begi-kolpean aditz nagusia eta laguntzailea interpreta badaitezke ere (*bartu eben*), egiazki *harturen* ‘kreditu, hartzeko, inork hartzeko-dun gisa hartzeko duena’ berbaren aldaera da (OEH, s. v. *harturen*).

- 10 Badaquie edo ensutia badaquie selan Andresec eucan ausi luse bat Domingo de Goirigas, Josepha de Arbiden senarrag[a]s, sein san oneri bere gurasoac eguin eusen donaciño-gaiti, eta urten asquero ausiyatan ondo¹⁷, Goiri ajustau sala Andresegas emonic acienda gustien laugarren partea, eta ones ostein Dominga eta bere senarra egon siriela gozetan hacienden erdiya tocau bagaric eurai.
- 11 Badaquie Juan de Ypiñazarrec, Andresen aitobec, aguindu e[u]sela oneri bey bi ta secor bat¹⁸, <4v> eta oneic errezibidu situsela Domingo de Arbide ta bere emastec, eta bereac balisela legues saldu eudesela.
- 12 Badaqui[e] *lo mismo* balio eta saldu eudela¹⁹ amasorsi auns Simona de Ypiñazarrec echiyac, baita *ygualmente* mando bat, emon bagaric iñosco denporan Andreseri lecuric balietaco mandoagas.
- 115 Oneic dira pregunta gustiyac, eta alan prebenietan yaque daquianay dauque-la excomuniño nagusian aurretic²⁰ obligacio declarasera emeco maisu jaunen aurreti gustiya edo daquien partea. Bada, onetaraco libradu ditus censura oneic provisore jaunac.
- 120 13 Badaquie se Domingo de Arbidec eta bere emaste Domingac saldu situsala vederazi pago eta gabi ardaspat, Simona de Ypiñazarrec ychiac, euqui bagaric facultederic gozemenenac bayño.
- <5r> Nos, el doctor Don Joseph Angel Ruiz de Oteo, provisor y vicario general
- 125 de este obispado de Calahorra y La Calzada, por el ilustrísimo señor Don Juan de Luelmo y Pinto, obispo del dicho obispado del consejo de su magestad. A los curas y clérigos de este dicho obispado: hacemos saver que por parte de Andres de Arvyde, vecino de la Ante Yglesia de Zollo, nos fue hecha relación diciendo [que] litigava pleito ante el cavallero corregidor de la villa de Bilbao con Dominga de
- 130 Salazar, viuda, vezina de dicha Ante Yglesia, y por testimonio de Joseph de Aranzagoytia, escribano de dicha villa, [sobre] el desembarazo de la casa y casería de Echachu, sita en la propia Ante Yglesia, pertenencia de los maices pendientes en sus heredades y otras cosas. Que la causa se alla recibida a prueba y presentado su articulado de preguntas, de el que nos hizo exhivicion autorizado por el mismo
- 135 escrivano, pidiendo dicho significante censuras generales para poder testificar el tenor del dicho articulado por no poderlo hacer por otro medio, y por nos visto y reconocido, las mandamos expedir para que se publiquen en la dicha [Ante] Yglesia de Zollo y demás que combenga junto con el dicho articulado de preguntas que van firmadas por copia del presente notario que son las presentes, para que en
- 140 virtud de ellas declaren al tenor del dicho articulado los que supieren.
- Y porque el mandamiento de Dios nuestro señor es que ninguno tome ni encubra lo ageno, en lo cual nos pertenece proveer como tales jueces eclesiásticos ordinarios. Mandamos que en vuestras iglesias y lugares todos los domingos y fiestas de nueve lecciones amonestéis y requiráis a las tales personas tomadoras, sabidoras y

17 *urten asquero ausiyatan ondo*: denborazkoa da.

18 Objektu pluralarekiko komuntadura falta bere horretan utzi dugu, ezaugarri linguistiko esanguratsua izan daitekeelakoan (begiratu 19. oin-oharra eta § 6.5.4 atala).

19 Aurreko kasuan bezala, ez dugu komuntadura-falta zuzendu (*cfr.* 18. oin-oharra eta § 6.5.4 atala).

20 *excomuniño naguseian aurretic*: eskumiku nagusia ezarri baino lehen.

145 encubridoras de lo susodicho y de cada una cosa y parte de ello como por nos por
 las presentes amonestamos en virtud de santa obediencia y so pena de excomuni3n,
 que desde el d3a que esta nuestra carta les fuere notificada hasta seis d3as primeros
 siguientes que les damos y assignamos por tres can3nicas moniciones, plazo y t3r-
 150 mino peremptorio den, tornen, restituyan y declaren todo lo susodicho; y los sabi-
 dores, tomadores y encubridores se lo digan a su cura. En otra manera lo contrario
 haciendo, ponemos y promulgamos en las tales personas tomadoras, sabidoras y
 encubridoras de todo lo susodicho, siendo rebeldes y contumaces, sentencia de ex-
 comuni3n en estos escritos, y por ellos.

Y ass3 cumplida la dicha nuestra carta monitoria, que de suso va incorporada, si
 155 acaso fuere (lo que Dios nuestro se3or no permita) que las tales personas tomadoras,
 sabidoras y encubridoras de lo susodicho no huvieren hecho la dicha restituci3n y
 manifestaci3n seg3n y como les fuere exortado y mandado, y estuvieren rebeldes y
 contumaces en su rebeld3a y contumacia, os mandamos que en vuestras iglesias y
 lugares todos los domingos y fiestas de nueve lecciones denunci3is y hag3is denun-
 160 ciar p3blicamente por tales p3blicos excomulgados como nos por las presentes los
 denunciarnos por tales p3blicos excomulgados en estos escritos, y por ellos.

Y ass3 cumplidas las dichas nuestras cartas monitorias y denunciatorias que de
 suso van incorporadas. Y si acaso fuere (lo que Dios nuestro se3or no permita) que
 las tales personas tomadoras, sabidoras y encubridoras de lo susodicho, y cada una
 165 cosa y parte de ello no huvieren hecho la dicha restituci3n y manifestaci3n, seg3n
 y como les fuere exortado y mandado, y estuvieren rebeldes y contumaces en su
 rebeld3a y contumacia, hechos miembros del Diablo, como si no fuessen christia-
 nos: os mandamos que en vuestras iglesias y lugares todos los domingos y fiestas de
 nueve lecciones denunci3is, por tales p3blicos excomulgados, a campanas ta3nidas
 170 y candelas encendidas, mat3ndolas en agua bendita, diciendo: ass3 sean muertas y
 malditas las 3nimas de tales personas, y echadas con Judas el traydor, que est3 en el
 profundo del Infierno. Malditas sean de Dios, de Santa Mar3a y de todos los santos
 y santas de la corte del Cielo: ellos, el pan y carne que comieren, vino que bebieren
 y vestido que vistieren, y calzado que calzaren y la cama en que durmieren, y las
 175 yerbas que pisaren: vivos los sorba la tierra como a Cor3. Vengan sobre ellos todas
 las maldiciones que est3n en el psalmo: *Deus laudem meam ne tacueris*. Y ass3 est3n
 malditas y excomulgadas hasta tanto que vengan al mandamiento de la Santa Ma-
 dre Iglesia y a uni3n de los fieles cristianos. Y de c3mo lo cumplieredes nos haced
 relaci3n. Y mandamos que las manifestaciones que a estas nuestras letras se hicieren
 180 se hagan ante los curas de las iglesias donde se leyeren y publicaren, a quienes para
 recibirlas damos comisi3n, y hechas, cerradas y selladas la embiad ante nos para
 que con vista de ellas proveamos justicia. Y mandamos que antes de publicar estas
 censuras el cura que lo huviere de hacer reciba su declaraci3n jurada a la parte a
 cuyo pedimento van expedidas, de ser cierta su narrativa y no poderla justificar por
 185 otro medio que el de ellas y que el valor o da3o que se intenta reparar por medio de
 la justificaci3n que se solicita excede de doscientos reales de vell3n. Dada en Calaho-
 rra, a treinta y uno de octubre de mil setecientos y setenta.

Don Otheo

Por mandado del se3or provisor

Santiago Joseph de Chasco

190

Generales: sello. [su ylustrísimo]: procurador tierra

En esta Anteyglesia de Sollo, a diez y ocho de noviembre <5v> y año de mil se-
tecientos y setenta, yo, el esscribano real de su magestad y vezino de la Villa de Bil-
bao, de requerimiento de Andrés de Arbide, vezino de esta dicha anteyglesia, hize
195 presente ley y requerí con las zensuras prezedentes y articulado de preguntas que
ba por principio de ella, para su azeptación y cumplimiento, y se publiquen, según
y en la forma que se prebiene en persona a Don Juan Antonio de Jugo, presvitero
y único cura y veneficiado de esta dicha anteyglesia, quien enterado de sus efectos,
hallándose presente dicho Andrés de Arbide, dijo que por ser falza la narratiba del
200 encabezado de estas zenzuras, es a saber que no puede encontrar testigos para la
justificazi3n de las preguntas de dicho articulante, y no exponer al susodicho a un
juramento falzo, y por ebitar escándalos y escrúpulos de conciencias timoratas,
siendo así que dicho Andrés tenía testigos suficientes y promptos para deponer
de lo que sabían sobre el articulado, no azeptaba la comisi3n que se le confiere,
205 ni permite que se lean y publiquen dichas zensuras por las razones referidas. Esto
respondió y firmó, y a este tiempo dicho Andrés expuso que protestaba y protestó
todos los daños, gastos y perjuicios que se le podían ocasionar por raz3n de la falta
de la lectura de dichas zensuras, y no tener otro fin para no permitir a ello y dar
su devido cumplimiento sino el de ser dicho Don Juan Antonio, parte que mira a
210 Dominga de Salazar, su contrincante, con quien pasó a consultar adonde el aboga-
do director y a[genciar] por si dicho pleito y a más de ello dar horden a fiel rexidor
de esta dicha anteyglesia, para que los maíces que se recojieron de las heredades
de la casería de Echachu, sobre que es dicho pleito, pusiese en ella y recojiese todas
las llaves, pues, en caso de que al susodicho le sobrebiniese por ello algún daño,
215 salía desde luego a su abono y fianza. No firmó dicho Andrés y, en fee de todo, lo
hize yo, el dicho esscribano.

Don Juan Antonio de Jugo

Manuel de Achutegui

5.3. Ohar paleografikoak

1r-1 *Artic^{do}*: *articulado* hitzaren laburdura; orrialdearen goialdean dago, ezker mutu-
rean eta testu nagusitik kanpo, hezetasun-orban baten gainean.

1r-2 *examinados*: <x>-ak <∞> itxura du eta <xx> dagoela ere pentsa liteke, baina <x>
bakarra da.

1r-3 *Andrés*: <n>-a <m>-rekin nahas liteke, <n>-aren eta hurrengo letraren artean egi-
niko lotura grafikoaren ondorioz.

1r-7: *conocimiento*: bigarren <o>-a ez da zirkulu oso bat eta <e>-ren tankera ere har-
dakioke.

1r-9 2: bigarren puntuaren aldamenean, behetik gora ageri da artxibozainen batek es-
kuizkribuari emaniko signatura: *Leg. 489. n° 9.*

- 1v-54 *dicha*: oro har, hala *dicha* nola *dicho* laburdura bidez (*dho~dha*) adierazten dira; kasu honetan amaieran <s> dirudien marratxo bat dago, baina azken letraren apaingarria delakoa daukagu. Eskuizkribuan hainbat aldiz gertatzen da.
- 1v-56 *de'ste*: hitza(k) ez d(ir)a argi ikusten, eta lehen begi-kolpean *veinte* ere irakur liteke; aitzitik, testua arretaz aztertu eta euskarara eginiko itzulpena aintzat hartuta (cfr. 4r *Andresen aitobec*, *aguindu eusela oneri bey bi ta secor bat*) *de'ste* eman dugu, uzkurdura tarteko.
- 1v-63 *común*: hitz horren azpian *de* ageri da, aparteko lerrokada batean, zeri dagokion adierazi gabe.
- 2r-72 *doi fe*: azken lerroa eta sinadura letra handiagoz ematen dira. Bestalde, idazkera ez da argia: bi hitzak loturik ematen dira, <d>-k ez du makilarik eta makila bakar batek adierazten bide ditu <y> eta <f>-renak.
- 3r-75 *Don*: laburdura bidez adierazia, <D> gainerako hitzekin lerrokatuta eta <n>-a goratxoago. Artxibozainen batek lehenengo hitz honen gainean idatzi zuen eskuizkribuari dagokion signatura: *Leg. 489. n° 9*. Nolanahi ere den, testua arazorik gabe irakurtzen da.
- 3r-75 *Calaorraco*: lehenbiziko <o>-aren ordez <u> ere irakur zitekeen, zirkulua ez baitago guztiz itxita. <o> ematea erabaki dugu, testuko gainerako adibideetan hala agertzen delako.
- 3r-76 *dirause*: dardarkariaren gainean txapel edo marra baten irudia dago, baina ez dirudi azpiko hitzari lotu behar zaionik. *Irautsi* erroko aditza izanik, pentsa liteke *irauntsi* aldaerari ez ote dagokion eta txapela sudurkariaren ordez eman ez ote den, baina proposamenak baditu zailtasunak: alde batetik, «txapela» ez dago sudurkaria legokeen letren gainean, ezpada ezkerrerago; beste alde batetik, *-iraun(t)s-* erakoak Zabala (1848) lanean besterik ez omen daude (OEH, s. v. *erauntsi*, 6).
- 3r-80 *berari*: tinta faltaz edo, <a> ez dago osorik marraztuta; halere, datiboko komunztadura aintzat hartuta, aukerak ez dira askoz gehiago. *Beroni* jartzen duela ere pentsa liteke.
- 3r-80 *dauela*: lerro-aldaketak zatitzen du hitza (*dau/ela*). Menderagailua erabat argi ikusten den arren, aurreko lerroaren amaieran geratutako zatian *deu* ere irakur liteke (beraz, *deuela* esango luke testuak). Aukera hori guztiz baztertu ez arren, lehenengo aukera dakusagu argiago beste hitz batzuetan letrok duten itxurarekin alderatuta.
- 3r-82 *Pregunta 2ª*: orrialdearen ezker-alboan idatzita, letra txikiagoz. Aurretik *pregunta* hitza dakarren paragrafo bakarra da: gainerakoetan zenbakia besterik ez da ageri.

- 3r-82 *Badaquie*: hitz amaieran ez <e> baina <c> dagoela pentsa liteke, trazua hain da fina. Halere, testuaren erdal bertsioaren argitan (*si saven* agertzen da hamabi aldiz), ematen du pluralgilea dagoela. Gainerako puntuetan argi irakurtzen da <e>.
- 3r-84 *gustiac*: <tt> digrafoa ezker-eskuin zeharkatzen duen marratxoak herskari aurreko txistukaria ere zeharkatzen duela eta, pentsa liteke <z> dagoela eskuizkribuan, baina <s> eman dugu, testuko <z>-k ez baitute marratxo horizontalik eta hitz horretan sistematikoki ageri baita <st(t)> multzoa.
- 3v-86 *emaste bigarrenagas batera*: aurretik *emastegas batera bigarrenagas* idatzi zen, baina egileak berak zuzendu zuen sozietiboko marka *batera* hitza ezabatuta eta *batera* ondoren emanez.
- 3v-89 *onegas*: lehenengo bokalari ere <g>-ari dagokion luzapena egin zaio behealdean (*gonegas*); are gehiago, lehenbiziko luzapen horrek tinta-orban bat du erdian (orban horretan biltzen dira, hain zuzen, <o>-aren eta <g>-aren luzapenak), behar bada zuzendu egin nahi izan zelako, nahiz eta osorik ez ezabatu.
- 3v-90 *isan situsela*: hainbat hitzetan ez da erraza <s> edo <z> den argitzea, marratxo bertikal soil batek islatzen baitu. Halere, <s>-ren aldeko hautua egin dugu, letra argiago irakur daitekeen kasuetan hori ageri delako.
- 3v-93 *demporan eucala*: bi hitzen artean zerbait idazten hasi zen egilea (hizki bat gehienez ere: <e>?), baina ondoren guztiz ezabatu zuen.
- 3v-95 *adisquide bategan*: lerro artean idatzi da, aurretik idatzita zegoena ezabatu ondoren. Ezabatze-ahaleginak ahalegin, lehenbizi idatzi zena irakurtzea lortu dugulakoan gaude: *bere [l]loba Andres Arbidecogan* (edukiari dagokionez azken esaldi horrek zuzenketa bidez sartutakoak baino batago egiten du gaztelaniazko bertsioaren edukiarekin: *1r y otro en Juan de Arvide, su sobrino*). Bestalde, ezabatutako *[l]loba* hitzaren hasierako marrek nahastea eragin dezakete, lerroarteko *adisquide* ukitzen baitute eta *adinquide* jartzen duela ematen baitu. Nolanahi ere den, marra bakoitza zeri dagokion zehatz aztertuta, irakurketa ziurra da *adisquide*.
- 3v-96 *echi situsala*: lerro-aldaketa tarteko, ezabatuta dago hasiera batean *echi si-* idatzi ondotik idatzi zena, eta testuak hurrengo lerroan jarraitzen du (*tusala*). Ematen du *echi situa-* idatzi zela lehenbizi, eta *tua-* hori ezabatu zela ondoren, plurala zuzentzeko.
- 3v-96 *secor bi*: ondoren zerbait idatzi zen (hizki bat edo bi gehienez), baina gero guztiz ezabatu z(ir)en.
- 4r-98 *gustiac daucasala*: *gustiac* horren ondotik zerbait idatzi zen (bi letra), eta ondotik ezabatu. Ezinezko izan zaigu lehenbizi idatzitakoa irakurtzea.

- 4r-99 *erosi euen*: zalantza edo erabaki-aldaketa islatzen du hitzak, bigarren <e> hori nabarmendurik ageri baita, aurretik idatzitakoa (<a>?) zuzendu nahi izan balitz bezala.
- 4r-102 *costura*: <tt> digrafoa ezker-eskuin zeharkatzen duen marrak zalantzak eragin ditzake, ez ote duen *contura* jartzen; halere, *costura* irakurtzen dugu (cfr. gaztelaniazko 1v *a su costa*). Bestalde, hurrengo lerro osoa ageri da marratxo gurutzatuz ezabatuta. Azpian hau irakurtzen dugu, berbaz berba: *sartu bagaric esetan Dominga Salasareco*.
- 4r-103 *sala urdaia*: bitartean *seindan* idatzi zuen egileak, eta ondoren marratxo gurutzatuen bidez ezabatu.
- 4r-103 *eta*: ezker zutabearen ageri da, egileak idaztea ahaztu eta ondoren sartu izan balu bezala.
- 4r-106 10: hemendik aurrera (10. eta 11. puntuak) eta ia amaieraraino letra-moldea aldatu egiten da: txikiagoak dira letrak, eta lodiagoak trazuak.
- 4r-107 *oneri*: irakurketa hori egiten dugu esaldiaren gainerako elementuekin bat datorrelakoan, baina letren gaineko tinta-orbanek besterik estal dezakete: azken hizkiak gehiago du <q> baten antza (*oneiq* irakurri ahal izatea dakar horrek), baina gainean badu <i>-rena besterik izan ezin daitekeen marka-txoa.
- 4r-110 *eurai*: azken hitz horren ondotik beste zerbait idatzi zen; zehazki, *espada* jartzen duelakoan gaude, baina tinta-marra horizontal lodi batek ezabatzen du.
- 4r-111 *Juan*: nahastuta, *Dominga* idatzi zuen egileak lehenbizi, eta ondoren ezabatu. Zegokiona, *Juan*, lerroartean dago.
- 4v-113 *eta bereac*: bi hitz horien artean txertatu zuen *eudesela* aditz laguntzailea, eta ondoren ezabatu.
- 4v-114 *Simona de*: izena lerro artean dago idatzita, zegokion lerroan <^> itxurako dei bat txertatuta.
- 4v-117 *Oneic dira*: paragrafoko lehenengo bi hitzak ia batera ageri dira, itxuraz, zuzenketa baten ondorioz. Aditzaren hasierako *d*- nabarmen markatuago dago, eta badirudi irakurri ezin den letraren bat estaltzen duela.
- 4v-121 13: hamahirugarren puntua euskarazko testuaren amaieran ageri da, eta elkar gurutzatzen duten marren bidez ezabatu zuen egileak. Nolanahi ere den, lerro guztiak irakur daitezke arazorik gabe. Bide batez, letra-moldeari dagokionez, 10. puntua baino lehenagokoa ageri da berriz (handiagoa eta trazua meheagoa).

4v-121 *emaste*: hitz horri markaren bat gehitu zitzaion hasiera batean (ergatiboko -c, ziur asko), eta ondoren ezabatu.

5r-186-187 *Calahorra*: lekua eta data eskuz idatzi ziren. Orobat ondoko sinadura.

5r-188 *Por mandado del señor provisor*: esaldi hau inprimaturik ageri da; alegia, ez da eskuz idatzi. Horren ondoko guztia bai, eskuz idatzi zen.

5r-191 *Generales*: hitzaren laburdura zigiluaren azpian dago, eta zigilua zertxobait altxatu behar da ikusi ahal izateko.

5r-191 *sello*: ondoko laburdurak interpretatzea ez da aise, idazleak laburdurak eta apaindurak baliatu baitzituen: hasierako zirrimarrak <SYL> letren antza du, eta ondoren <mu>-ren itxura duen elementua agertzen da, txapela gainean. Horren argitan, *su ylustriſimo*-ren laburdura izan daitekeelakoan gaude eta hala eman dugu, baina irakurketa ez da ziurra.

5r-192 *noviembre*: agiriaren azken orrialde honetan, ezkerreko zutabearen artxibozainen batek eskuizkribuari emaniko signatura agertzen da berriz, behetik gora idatzita: *Leg. 489. N.º 9.*

5v-2014 *por ello*: *Por e ello* dio testuak, zehazki. Hitzen arteko <e> ez dago oso markatuta.

5.4. Euskarazko testuan egindako zuzenketak

2r-66-67 *y en fe y de que*] y en fe de que || 3r-77 *errelacioñoa*] errelaciñoa || 3r-79 *ynformacioñoetara*] ynformaciñoetara || 3r-85 *casehtan*] cashetan || 3v-89 *situsuela*] situsela || 3v-87 *echean*] echea || 3v-90 *estimasiño*] estimasiño || 4v-116 *mandoagan*] mandoagas || 4v-118 *naguseian*] nagusian.

6. OHARRAK GRAFIAZ ETA TESTUAREN HIZKUNTZAZ

6.1. Grafia eta hotsak

6.1.1. Txistukarien adierazpena

Testuaren ezaugarri grafiko nabarmenena txistukarien adierazpena da.

Alde batetik, frikariak eta afrikatuak ez dira grafikoki ezberdintzen; beraz, testuak batago egiten du Hego Euskal Herriko ~1745 aurreko bereizketarik ezarekin, Lehen Euskara Modernoko joera berriekin baino (Lakarra, 1985, 242. or. eta hurrengoak). Arazo ezagun askoa da euskal testuen tradizioan (XVIII. menderako, begiratu Urgell, 2018, § 5.2.4), eta ozen ondoko txistukariak frikari gordetzen ala afrikatu bihurtuak ziren erabakitzea eragozten du: *cfr.* 3r *daiensat*, 3r *seinsuc*, 4r *ensutia*, 4v *auns*; 3v *sor-sico*, 3v *amasorcigarreneguino*, 4v *amasorsi*.

Beste alde batetik, egileak <s> eta <ch> grafemak baliatu zituen gehienetan txistukariak adierazteko. Hain zuzen ere, Zolloko galdetegiak bat egiten du mendebal zabaleko beste testu arkaiko, zahar eta moderno batzuetako erabilerarekin, <s> grafemaren bidez adierazten baitira /tʃ/ ez gainerako txistukariak, kokagunea edozein izanda. Hala gertatzen da bai apikari frikari eta afrikatueta (*cf.* 3r *beste*, 3r *osoan*, 3v *basoetan*, 4v *saldu*; 4r *eusasan*, 4r *eusen*, 4r *e[u]sela*), bai lepokari frikari eta afrikatueta (3r *gustiai*, 4v *ditus*, 3r *sanean*, 3r *ausiau*; 4v *balisela* eta 4v *declarasera*). Salbuespen gehien-gehienak gaztelaniatiko maileguetan eta izen propioetan metatzen dira: 3r *errelaciñoa*, 3r *errezibidu*, 3r *ynformaciñoetara*, 4r *donaciño-gaiti*, 4r *acienda*, 4r *gozetan*, 4v *errezibidu*, 4v *obligacio*, 4v *censura*, 4v *gozemenenac*; 3r *Ruiz*, 3r *Calzadaco*, 3r *Salazarregas*, 3r *Salazarrecoc*, 4v (birritan) *Ypiñazarrec*. Aitzitik, birritan agertzen dira <c> eta <z> ondare zaharreko hitzetan; zehazki, zenbakiei lotuta: 3v *amasorcigarreneguino* eta 4v *vederazi*.

Sabaikarrietan, *Dotrinazko sermoitegia*-n bezala (*cf.* Ulibarri, 2015, § 4.2.1.4), Zolloko galdetegiaren egileak <s> erabili zuen gehienetan /ʃ/ adierazteko: 3r *elesate* eta 3v *elesa*. Salbuespen bakarra *kaxa* hitzari dagokio, birritan agertzen baita sabaikaria <sh> digrafoarekin: 3r *cashetan* eta 3v *cashacaz*; <sh>-k geroztik izandako bilakaeraz, begiratu Urgell (1987, 360-365. or. eta 2018, 608-209 eta 613. or.) eta Ulibarri (2015, 316. or.). Bestalde, Hego Euskal Herrian erabat ohiko izan da /tʃ/ adierazteko <ch> erabiltzea, Zolloko galdetegian bezala: 3r *Echachuco*, 3r *echea*, 3v *echi* eta abar.

Aurreko egoerak erabat zailtzen du txistukarien neutralizazioaz ezer ziurrik baieztatzea: <z> eta <c> duten kasu gehienak mailegatutako hitzak izatea esanguratsua da, eta erabilera grafiko gordetzailearen ondorio direla pentsarazten digute. Halaber, izen berezietako <z>/<s> txandaketak onomen idazkera fosilduari egotz dakizkioke. Euskal ondare zaharreko hitzetan, bestalde, <c> eta <z> duten adibide bakarrak zenbakiei lotuta agertzeak (3v *amasorcigarreneguino* eta 4v *vederazi*) zalantza eragiten digu, ez ote diren beste nonbait irakurrita ikasitako formak. Horiei loturik, gainera, garaitiko adibideetan ez dago <z>-ren bidez adierazitako lepokaririk, 3v *amasorcigarreneguino*-rekin batera 3v *sorsico* eta 4v *amasorsi* baitaude; halaber, ez dut hiperzuzenketa-kasurik aurkitu. Ulibarririk (2015, 138. or.) *Dotrinazko sermoitegia*-n erabilitako irizpideekin bat, neutralizazioaren zantzu bakana 3v *gosadu* maileguan egon liteke (4r *gozetan* eta 4v *gozemenenac* formekin batera agertzen da euskal pasartean, nahiz eta gaztelaniatzko testuan *goz-* besterik ez dagoen). Forma horretan oposizioa galdua zela dagoela onartuz gero, gogoan hartzekoa litzateke bokalarteko neutralizazio-kasu bat genukeela, eta, hortaz, pentsatzekoa da neutralizazioa errazago gertatzen den kokaguneetan behintzat aurreratuago egon behar zuela oposizioaren galerak, nahiz eta testuak ez duen hori bermatzen.

6.1.2. Espainiako Errege Akademiaren *Ortographia española* (1741, 226-233. or.) aitzindarian latindar testuez aritzean zenbait kontsonante bikoizteko ohitura deskribatzen da, eta, besteak beste, <tt> bikoitzak aipatzen dira. Ezaugarriak ez du ezelako loturarik gaur egun euskaraz digrafo beraren bidez eman ohi dugun palatalizazioarekin, eta arrunt askoa da XVIII. mendeko gaztelaniatzko testu juridiko-administratiboetan (*cf.* Arnal, 2000 eta Marcet, 2007 Aragoiko eta Leongo notaritza-agiriez). Euskaraz,

mendebaleko XVIII. mendeko testu batzuetan ere agertzen da, hala nola Arrasateko 1705eko udal-bandoan, Urkizuren *Liburu Virginia Santissimien Errosario Santuena* delakoan, Orozkoko 1739ko otoitzetan, Eibarko 1754ko udal-ordenantzetan, De la Quadraren lanetan eta *Dotrinazko sermoitegia*-n.

Zolloko galdetegian gehienetan bokal artean azaltzen bada ere, edozein kokagunetan ager daiteke <tt> digrafoa bai euskal, bai erdal hitzetan; bai izen arruntetan, bai izen berezietan. Hona hemen adibide sorta bat: 3r *Ottheo*, 3r *onettaco*, 3r *etta*, 3r *elesatte*, 3r *ynformaciñoettara*; 3r & 4r *ttoquettan*, 3v *ttresneriagas*; 3r *daiensatt*, 3v *seinbatt*, 3v & 4r (birritan) & 4v *batt*, 4v *ardaspatt*.

6.1.3. Palatalizazioa dela eta, bokal artean zenbaitetan agertzen da <(i)ñ>: 3r *errelaciñoa*, 3r *ynformaciñoetara*, 3r *seiñetan*, 3v *artiño*, 3v *estimasiño*, 4r *lauoñeco*, 4r *donaciño*, 4r & 4v *Ypiñazarrec*, 4v *Ypiñasarrec*, 4v *iñosco*, 4v *excomuniño*. Nolanahi ere den, badaude salbuespenak: 3r *yfiniric*, 3v *amasorcigarreneguino*.

6.1.4. Bizkai sartaldean arruntagoa da herskari sabaikaria, eta hala islatzen du hizpide dugun testuak ere <i> eta <y> grafemen banaketaren bidez. Funtsean, <y> hitz hasieran eta diptongoen bigarren elementu bezala besterik ez dago: hitz hasieran, kontsonante aurrean /i/ bokala adierazten du (3r *ynformaciñoetara*, 3r *yfiniric*, 3v *ynbentarioric*, 3v *ynportateuan*, 3v *ylgo*, 3v *Yturriagagan*, 3v *Ysusicogan*, 4r *yl*, 4r & 4v *Ypiñazarrec*, 4v *Ypiñasarrec*, 4v *yualmente*, 4v *ychiac*), eta bokal aurrean sabaikaria (4r *yacasala*, 4v *yaque*). Kasuren batean, halere, <i>-k ere islatzen du kontsonantea hitz hasieran (3r *iacana*). Diptongoei dagokienez, oro har erdibokala <i>-z adierazten da (3r *baita*, 3v *sein*, 3v *sei* eta abar), baina badago <y>-rik ere: 4r *bey*, 4v *bayño*, 4v *daquianay*.

Aipa dezagun, azkenik, /i/ bokalaren ondoko epentesi kontsonantikoa ere <y> bidez eman zuela idazleak: 4r *ausiyatan*, 4r *erdiya*, 4v *gustiyac*, 4v *gustiya*.

6.1.5. Euskarazko testuan <j>-k /x/ belarra islatzen duela zalantzarik gabea da gaztelaniazko pasarteetan argitan (*cfr.* 3r *jeneralac*, 4r *ajustau*), eta grafemen arteko banaketak zenbait lorratz ematen ditu euskaraz ere hitz batzuetan gauzatze fonetiko hori izan zitekeela pentsatzeko, nahiz eta Bizkaiko mendebalean (Orozko aldean salbu) herskari sabaikaria izan orokor: 3r *jaun*, 4v *jaquin*, 4r *Juan*, 4v *jaunen*.

6.2. Fonologia

6.2.1. *-a + a > -ea* disimilazio morfonologikoak eragindako berranalisien ondorioz, Mendebalean arrunt dira *-e > -a* erako berreraiketak (*lore > lora*), eta horren itxura du Zolloko galdetegiko 3v *dobloa* (< *dobloe* < gazt. *doblón*) aldaerak. Bestalde, Bizkaiko testuetan disimilazio berdina gertatzen da *izan*, *joan* eta *eroan*-en formetan, eta Zolloko galdetegian ere badago, *izan*-i loturik eta *ea* → *ia* aldaketa tarteko (*cfr.* § 6.2.2.): 2v *dirian*, 4r *diriela*, 4r *siriala*, 4r *siriela*.

6.2.2. Bizkai sartaldeko hizkera gehienak gordetzaille dira jaurerriaren erdi-ekialdean arauzko den *e* → *i* / $_V^{(a, e, o)}$ berrikuntzaren aurrean, eta badira araua hartu ez

duen hizkerak (Arratia, Zeberio, Nerbioi ibarraren hegoaldea, Txorierriko zenbait herri, Uribe Kosta, Mungialdeko zenbait auzo) zein kasu batzuetan bakarrik hartu dutenak (Orozko, Zeanuri). Bizkai sartaldean, aldiz, Nerbioi ibarraren iparraldeko eta Bilbo hegoaldeko euskarak hausten du gordetzailetasun hori; hain zuzen ere, Zolloko galdetegiko adibideak dira inguru hartako zaharrenak; izan ere, aldaera zaharrek nagusi diren arren (3r *aurrean*, 3r & 3v *echea*, 3r *sanean*, 3v *urtean*, 3v *echean*, 3v & 4r (birritan) *poderean*, 4r *semeari*, 4r & 4v *partea*, 4r *ostean*, 4r *bereac*), badaude bokal-igotzearen adibideak ere: 3r *dirian*, 3v *oiacas*, 4r *siriala*, 4r *ereitietan*, 4r *ensutia*, 4r *badauquie*.

6.2.3. Gaur egun, aurreko berrikuntzaren hedadura bat dator, oro har, $i + V^{(a, e, o)} > ijV^{(a, e, o)}$ kontsonante epentetikoak Bizkai sartaldean duen hedadurarekin; izan ere, ibar gehienak gordetzaile dira (ez dago halako epentesirik Uribe Kostan, Txorierri, Arratian, Zeberion, Orozkon, Nerbioi ibarraren hegoaldean eta Mungia aldeko auzo gehienetan), baina sistematikoa da Nerbioi ibarraren iparraldean eta Bilbo hegoaldeko auzoetan. Aurreko ezaugarriari buruz esandakoarekin bat, kasu honetan ere egoera bertsua ageri da XVIII-XIX. mendeetako testuetan, eta Zolloko galdetegikoak dira Bizkai sartaldeko adibide zaharrenak: 4r *ausiyatan*, 4r *erdiya*, 4v *echiyac*, 4v *gustiya* eta 4v *gustiyac*. Halere, testuan gehiago dira salbuespenak: 3r *gustiai*, 3r *ausia* (eta 3r *ausiaiu*), 3r *viac*, 3r & 4r *gustiac*, 3r *daiensat*, 3r & 3v (birritan) & 4r (lautan) & 4v *Badaquie*, 3v *erdiac*, 3v *gustioc*, 3v *ynbentarioric* eta abar.

6.2.4. Beste alde batetik, Bizkaian gaur egun ezohiko den $u + V^{(a, e, o)} > ubV^{(a, e, o)}$ epentesi kontsonantikoaren adibide bat dago Zolloko galdetegian: 3v *artuben*. Ez dago beste adibiderik testu osoan eta esparru juridikoko hitz tekniko jakin batean agertzen denez, pentsa liteke ez dela tokiko hizkerakoa, ezpada beste nonbait ikasia; nolana-hi ere den, ez da guztiz harrigarria XVIII. mendearen amaieran Bilbo aldean halako epentesiaren arrastoa aurkitzea, Nerbioi ibarraren iparraldeko sermoilarien lanetan ere agertzen baita (Zuloaga, 2013, § 4.8).

6.2.5. Mitxelenak (1961, 51. or.) aipatu bezala, Bizkaiko hego-mendebalean agertzen da lehenengoz beheko bokalaren asimilazioa ($a \rightarrow e / \{i/\}_{(C)_-}$) edo De Rijk-ek (1970) *Rui* deitutako araua; are gehiago, *Viva Jesus* delako testuan (ca. 1640, *apud* Ulibarri, 2009, 2010) hurrengo bi mendeetako beste edozein testutan baino indartsuago agertzen da (Zuloaga, 2017). Bada, Zolloko galdetegian ere badaude zenbait adibide, nahiz eta mende bat lehenagoko *Viva Jesus*-en eta are Orozkoko 1739ko otoitzetan baino ahulago agertu. Zehazki, honako testuinguru hauetan aurkitu dugu:

- (a) Hitz-erroan, nahiz eta adibideak oso gutxi izan: 3r *libreu* eta 4v *facultederic* aurkitu ditugu. Gainerako hitzen erroetan beheko bokala ez da ixten: 3r *Dirause*, 3r *obispadu*, 3r & 4v *pregunta*, 3v *isan*, 3v *estimasiño*, 3v *sugateco*, 4r *gurasoac*, 4r *ajustau*, 4v *libradu*, 4v *censura*. $iz > (i)x$ palatalizazioaren ondotik ere ez da asimilaziorik ageri: 3r *elesate*, 4v *elasa*.
- (b) Izenaren inflexioan ez dago *-a* artikulua definitu mugatu asimilaziodun bakar bat ere ez hitz amaieran, ez beste bokal baten aurretik, bokal itxia jatorrizkoa

zein bigarrenkaria izan: 3r *ausia*, 3r *articuladua*, 4r *costura*, 4r *gasstua*, 4r *urdaia*, 4r *ensutia*, 4r *erdiya*, 4v *gustiya*; 3r *gustiai*, 4r *eurai*. Pluraleko *-ak* edo beste deklinabide-marka baten hasierako kontsonantea dagoen gehienetan ere ez dago asimilaziorik: 3r *viac*, 3r & 3v *gustiac*, 3v *erdiac*, 4v *gustiyac*, 4v *echiyac*, 4v *ichiac*; 3r *gausaric*; 3r *contratuan*, 3v *abustuan* 4r *ausiyatan*; 3v *oiacas*, 3v *tresneriagas*, 4r *cesinagas*. Artikulu asimilaziodunen bat agertzen da absolutibo pluralean eta inesiboan: 3v *cumpliduec*, 3v *aprobechamintuen*. 4r *Goirigas* soziatibo singularrean ez dago disimilaziorik. Bestalde, bakarra izanagatik, interesgarri da 4v *eta alan prebenietan yaque daquianay* ('dakiteinei'), hiperzuzenketa baitirudi.

- (c) Adizkietan ageri da beste inon baino sarriago *Rui* araua; zehazki, erlatiboko menderagailuan (3r *eguin deusen*), *-(a)la* menderagailuan (3v *isan situsela*, 4r *egon siriela*, 4r *gobernau diriela*²¹, 4v *erresibidu situsela*, 4v *bereac balisela*, 4v *saldu eudesela*) eta *eduki~edugi*-ko *-ka-* elementuan: 3v *dauquesala*. Dena den, adizkietan asimilaziorik gabekoak dira adibide gehienak: 3r (birritan) *daucala*, 3v *daucasala*, 3v *echi situsala*, 4r *daucala*, 4r *erein siriala*; 3r *eguin ditudanacas*, 3r *seinsuc dirian*, 4r *eche situsanacas*, 4r *aguindu eusasan*; 4r *eucan*.

Analogiaz sortua bide da 3r *señetan dagosen* erlatiboko menderagailuko aldaera, adizki horretan ez baitago beheko bokala asimilatze ingurune egokirik.

Aurreko testuinguruetatik kanpo, eratorpen-atzizkiek ez dute asimilaziorik: 3v *bigarrenagas*, 3v *amasorcigarreneguino*, 4r *laugarren*. 4v *adisquide*-n egon liteke (*adiskide* > *adiskida* > *adiskide*), baina ez du zertan, *adiskide* aldaera nagusi baita mendebaleko testu zaharretan (OEH, s. v. *adiskide*). Halaber, ondoz ondoko hitzen artean eta klitikoetan asimilaziorik gabeak dira aldaerak, baita lexikalizatutako formetan ere: 3v & 3r *baita*, 4v *baita*; 3v & 4r *sein dan*, 3v *bisi san*, 4 *sein san*; 3r *libreu daiensat*; 3r *au, ausiau*.

6.3. Izenaren morfologia

6.3.1. Euskal Herri zabaleko hizkera gehienetan artikulu hurbilak galtzeko joeraren aurrean, mendebaleko euskarak berritzaile jokatu zuen, gutxienez, XVII. mendearen erdialdeaz geroztik; izan ere, orduan agertzen da testuetan lehenengoz gaur egunera arte zabal iraun duen [*erakuslea* + *izen-sintagma* + *-aul-oril-ok*] egitura pleonastikoa (Martínez-Areta, 2013, 295-296. or.). Are gehiago, orotara gutxi izan arren, adibideak daude bai Bizkaiko hego-mendebalean (*Viva Jesus*), bai Durango aldean (Kapanaga), berrikuntza ~1650erako Bizkai sartaldean zein sortaldean hedatua zela erakutsiz. Espero zitekeenez, denboran aurrera egin ahala ugaritu egiten dira egituraren adibideak, eta Zolloko galdetegiak adibide argi bana du singularrean eta pluralean: 3r *au ausiau*, 3v *onei[c] ondasun gustioc*.

21 Bi kasu horietan bigarrenkaria da asimilazioa eragin duen bokala (*ie* < *ia* < *ea* < *aa*). Ingurune berberean beste horrenbeste gertatzen da asimilaziorik gabeko 4r *erein siriala* eta 3r *seinsuc dirian* formekin.

6.3.2. *Dotrinazko sermoitegi*-ko 2-96 *arboleatan*, 38-82 *aflicciñoetan*, 7-11 & 7-171 & 15-30 *egunatan*, 38-136 *estucuseatan* zein 13-19 *meseatan* aldaerak aztergai zituela, «*atan* erakusle urrunaren inesiboa hizkera honetan artikulua urrunaren (-*an*) ordeaz erabiltzen hasia zela» azaldu zuen Ulibarrik (2015, 170. or.), eta ematen du azalpen horren bidez azaltzen dela errazen Zolloko galdetegiako 4r *ausiyatan* ‘auzian’ ere. Aldez aurretik aipatutako auzi bat da hizpide pasarte horretan, eta horrek erakuslea irakurtzera eramán gaitzake (*cfr.* Himmelmann, 2001, § 2 eta 3); alabaina, epentesiak artikulua bermatzen du.

6.3.3. Mendebaleko zenbait hizkeratan *ee* bikoitza dago erakusle pluraleran (*honeek*, *horreek*) Euskara Zaharraz geroztik, nahiz eta erabilera orokorra ez izan. Bestalde, badakigu *ee* bikoitza *ei* bihurtu dela zenbaitetan, eta hori da, hain zuzen ere, gaur egun Bizkaiko hego-mendebalean entzuten den aldaera arruntetako bat, Zolloko galdetegiak ere badakarrena: 3v *onei[c]*, 3r & 4r & 4v (hirutan) *oneic*.

6.3.4. Zolloko testua irakurrita, arreta ematen du mugagabearen erabilerak, azalbidetarako garbikoa eta beste testu batzuen bidez ezaguna izan arren, garai zaharragoetako lekukotasunak baitakarzkigu gogora. Alde batetik, jatorria adierazten duten artikulurik gabeko erlazio-atzizkiak daude: 3v *Andres Arbideco*; 3r *Dominga Salazarrecoc*, 3v (birritan) *Domingo Arbidecoc*, 3v *Don Melchor Ochoa Ysusicogan*. Beste alde batetik, ahaidetasun-harremani lotutako *emazte* eta *aitobe* beti dira mugagabe, testuan erreferente bakarrekoak baitira: 4r *daucala bere poderean bere emastec*, 4v *errezibidu situsela Domingo de Arbide ta bere emastec*, 4r *Juan de Ypiñazarrec*, *Andresen aitobec*, *aguindu e[u]sela* (*cfr.* garai eta eremu bertsean Sarriaren adibide hau: 18 *Enzun dot zeure emastegaz euqui dozun conversacino ona*, 23 *Aric egun guichi barru agartu yacan vere emasteri*).

6.3.5. Genitiboari dagokionez, Zolloko galdetegiak Lehen Euskara Modernoa baino lehenagoko tradizioarekin egiten du bat, singularrean -*r*- gabeko aldaerak besterik ez baitaude (*cfr.* Castaños, 1957): ez dago garaiko zenbait idazle ikasik bultzatutako -*aren* aldaera osoagoaren arrastorik (Urgell, 2018, 620. or.). Testuan, zehazki, -*en* eta -*an* agertzen dira hitz amaieran -*a* ez bestelako bokalak dituzten genitibo singularretan: 3r & 4v *jaunen* ‘jaunaren’, 3r *corregidoren* ‘korrejidorearen’, 4r *gustien* ‘guztiaren’, 4r *hacienden* ‘aziendaren’, 4v *nagusian* ‘nagusiaren’, 4v *abustuan* ‘abuztuaren’. Azken bi kasuetan gogora datorkigu Arabako hainbat testutako -*an* aldaera (*cfr.* garai bertseko *Dotrinazko sermoitegi*-ko 23-37 *profetean*, 28-48 *principean* eta 38-119 *camaran*, *apud* Ulibarri, 2015, 162. or.), baina aintzat hartzekoa da gaur egun -*an* aldaera nagusi dela Bizkaiko hego-mendebalean (Etxebarria, 1991, 115. or. eta hurrengoak; Arretxe, 1994, 199-200. or.; Salazar, 2001, 44. or.; Gaminde, 2007, 112. or.).

6.3.6. Datibo-markak direla eta, Bizkaiko tradizioari eta garaia dagozkionak agertzen dira Zolloko galdetegian. Alde batetik, singularrean -*ari* dago (4r *bere semeari*), eta pluralean -*ai* (3r *abade eta cura jaun gustiai*, 4r *tocau bagaric eurai*, 4v *prebenietan yaque daquianay*). Beste alde batetik, -*i* zaharraren eta -*eri* berri(ago)-aren arteko lehian nagusitua zen bigarrena: 4r *oneri bere gurasoac equin eusen*

donaciño-gaiti, 4r *aguindu e[u]sela oneri bey bi ta secor bat*, 4v *emon bagaric iñosco denporan Andreseri*.

6.3.7. Soziatiboaren esparruan ez dago ezustekorik: *-gaz* & *-akaz* dira kasu-markak, Bizkai sartaldean eta erdialdean legetxez, oro har, XVIII. mendearen amaierara arte (Zuloaga, 2015): 3r *Dominga de Salazarregas*, 3r *Domingo de Arbidegas*, 3v *emaste bigarrenagas*, 3v *motibu onegas*, 4r *tresneriagas*, 4r *urdaia eta cesinagas*, 4r *Domingo de Goirigas*, 4r *Andresegas*; 3r *eguin ditudanacas*, 3v *oiacas*, 3v *cashacas*, 4r *echi situ-sanacas*.

Bestalde, mendebalean soziatiboaren eta instrumentalaren artean lehenengoaren alde gertatutako sinkretismoaren adibideak ditugu (bien arteko harremanen bilakabide diakronikoaz, begiratu Igartua & Santazilia, 2013): 4r *componietan sala urdaia eta cesinagas* (gazt. 1v *se compuso de tocino, cecina y granos que dexó el sobre dicho*), 4v *emon bagaric iñosco denporan Andreseri lecuric balietao mandoagas* (gazt. 1v *y se balieron tambien de una mula hasta que murió sin que hubiesen permitido al mencionado Andrés que se valiese de ella en tiempo alguno*).

6.3.8. Leku-kasuei helduta, testuak egoera modernoa islatzen du ablatiboan. Alde batetik, ez dago *-rean* zaharraren arrastorik (ezta *-reanik*-ena ere), eta, espero zitekeenez (cfr. Lakarra, 1984), ablatiboaren eta prosekutiboaren arteko nahastea islatzen dute ondoz ondo ageri diren 4v *aurretic* eta 4v *aurreti* aldaerek. Gogoan hartzekoa da *-ti* formalki arrunta dela Bizkai sartaldeko hainbat hizkeratan, hala nola Nerbioi ibarrekoan. Aurrekoari lotuta, motibatiboan *-gaiti* aldaera agertzen da testuan: 3v *donaciño-gaiti*. Beste alde batetik, *-rik* atzizkia *harik hona* esapidean fosildurik besterik ez da agertzen: 3 *aric ona* ‘handik, ordutik hona’.

6.3.9. Muga-adlatiboko *-giño* aldaerak eremu txikia du gaur egungo Bizkaian: Nerbioi ibarrean dirau inon baino indartsuago, nahiz eta Hego Uribeko beste hizkera batzuetan ere entzun daitekeen eta Bizkaiko testu arkaikoetan sartaldean zein sortaldean agertzen den (Gaminde, 2007, 120. or.). Zolloko galdetegian ere agertzen da, denbora adierazteko: lehenik, 3v *abustuan amasorcigarreneguino* adibidean; bigarrenik, 3v *artiño* adibidean, higiturik eta *arte* posposizioari lotuta (< *artegino*, Añibarrok erabili bezala; cfr. OEH, s. v. *arte*).

6.3.10. Gaztelaniazko *-ión* amaiera ez da beti eta leku guztietan berdin egokitu, garaia eta eremua zein den. Mendebaleko testuetan *-iõ*, *-iño* eta *-iño* (Mitxelena, 1961, 122. or.) aldaerak agertzen dira: lehenbizikoa testu zaharrenetan eta ondokoak Euskara Arkaikoaz geroztikoetan. Bizkaiko mendebalari dagokionez, egun ez dago *-iño*-rik (sistematikoa da *-iño*), baina *Viva Jesus*-eko, Mikoletaren eskuizkribuko zein Sarriaren sermoietako adibideek bermatzen dute, besteak beste, eremu hartan ere ezagun izan zela garai batean. Bada, Zolloko galdetegia horietatik guztietatik aldentzen da, eta egungo egoerarekin egiten du batago, *-iño* baitago gehienetan: 3r *errelaciñoa*, 3r *yn-formaciñoetara*, 3v *estimasiño*, 4r *donaciño-gaiti*, 4v *excomuniño*. Aurrekoekin batera 4v *obligacio* ere badago, baina garaia eta gainerako adibideak ikusita ez dugu uste bokal sudurkaria proposatu behar denik: idazlearen akatsa izan daiteke, gaztelaniazko

obligación-en eraginez emandako forma, edo erdialderagoko ereduren batetik hartutakoa (§ 6.4.3).

6.3.11. Mitxelenak (1955, 86. or.) Betolatzaren dotrinan proposatutako aldaketak aldaketa, gaur egun badakigu Arabako ipar-mendebalean eta Bizkaiko hego-mendebalean gaztelaniazko *-miento* diptongoduna *-mientu* eta *-mintu* bihurtu zela. Horren adibideak daude *Viva Jesus* zaharrean, *Dotrinazko sermoitegia*-n (Ulibarri, 2015, 153. or.) eta XVIII. eta XIX. mendeetako Nerbioi ibarreko sermoilarien lanetan, bai eta XIX. mendean Bonaparte printzearen egitasmorako bildutako lanetan ere (Zuloaga, 2013, 603. or.). Zolloko galdetegiak bat egiten du aurrekoekin, 3v *aprobechamintuen* baitakar.

6.4. Aditzaren morfologia

6.4.1. Euskal testuak arakatuta posible da partizipioetako *-rik* eta *-ta* atzizkien arteko lehia berreraikitzea: Urgellek (2001, xcv. or.) azaldu bezala, *-ta* berrikuntzaren hedapena da, funtsean, denborak aurrera egin ahala gertatutakoa; orain, begiratu Mounole (2018) laneko azterketa zehatza.

Zolloko galdetegian ez dugu *-ta* bakar bat ere aurkitu: [*-rik egon*] eta [*-rik eduki*] perifrasiak agertzen dira, hurrenez hurren: 3r *dagosanac yfiniric*, 3r *daucasala gorderic*. Bestalde, *-rik* partizipioa baliatzen da adberbioa eratzeko perpaus honetan: 3v *echi situsala elesa onetaco basoetan secor bi, eta bera bisi san echean ondo conponiduric*.

6.4.2. Mendebal gehienez *-n* atzizkia erantsi ohi zaie moduzko adberbioei, esanguraren indargarri (Zuazo, 2014, 174. or.), eta hortik sortu dira *nolan*, *zelan* edo *apurkan* bezalako aldaerak. Hain zuzen ere, erabilera-maiztasunagatik hala egungo hizkeretan nola aurreko mendeetako testuen corpusetan galdetzaileei lotuta agertzen da beste inon baino ugariago *-n*, eta horrela da Zolloko galdetegian ere: 3r & 3v & 4r *selan*. Nolanahi ere den, 4v *alan* ‘hala’ ere badago.

6.4.3. Zolloko galdetegian aditz-izenak eratzeko hiru atzizki erabiltzen dira: *-te*, *-eta* eta *-tze*. Testuaren luzera dela eta, batzuen eta bestetzuen adibideak ez dira ugariak, baina funtsean Bizkai sartaldean XVIII. mendean espero zitezkeen formak dira, *-tze*-ren kasuan izan ezik.

Lehenik, *-te* zaharra agertzen da 3v *ynportateuan* mailegu modernoan, atzizkiak garai zaharragoetan zituen murriztapenetatik aske; begiratu Urgell (2006, § 2.1.2 eta § 2.1.8).

Bigarrenik, Mendebalean Euskara Zaharraz geroztik hainbeste hedatutako *-eta* agertzen da; beste edozein atzizki baino ugariagoa da testuan, eta *-a(d)u* eta *-idu* oinarri duten aditz mailegatu modernoetan agertzen da sarrien: 3r & 4r *toquetan*, 4r *componietan*, 4r *gozetan*, 4v *prevenietan*, 4v *balietao*.

Hirugarrenik, *-tze* atzizkia agertzen da 4v *declarasera* forman. Gogoratzekoa da, nahiz eta Euskara Zaharraz geroztik *-eta*-ren mesedetan lekua galdu, *-tze* ez dela atzizki ezezaguna Mendebalean (Urgell, 2006); are gehiago, zenbait hizkeratan oraindik erabiltzen da CVC-TU egiturako adizkietan aditz-izenak eratzeko (*sartzean*, *hartzean* eta abar). Besterik da Zolloko galdetegiko 4v *declarasera* adibidea, ez baitirudi hain arrunta: mailegu modernoa da, eta *deklarau* bide da oinarria; beraz, bai garaiko, bai osteko lekukotasunen argitan, errazago espero zitekeen *deklaretan* aldaera (adlatibo-markaz, begiratu § 6.5.4), eta ez dugu baztertzen idazleak erdialderagoko testu- edo hizkerareduren bat baliatu izana pasarte hau prestatzean (*cf.* arestian aipatutako *obligacio*, testuko gainerako *-ziño* guztien aurka).

6.4.4. **edun* aditz laguntzaile iragankorraren hirugarren pertsona pluraleran ergati-boak bi alomorfo ditu Bizkaiko euskararen, testu zaharretan zein gaur egungo hizkeretan: *-de* (*daude*) eta *-e* (*dabe*)²². Ematen du lehenengoa Bizkaiko sartaldean gordetako arkaismoa dela (*cf.* Trask, 1995, 231. or. eta Lakarra, 2013, 293. or.).

Zolloko galdetegiari dagokionez, bat egiten du Bizkai sartaldeko tradizioarekin, *-de* alomorfo zaharra baitute adizkiek: 4v *saldu eudesela*, 4v *balio eta saldu eudela*.

6.4.5. Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoa hegoaldeko zenbait testutan *eban* > *eben* ‘zuen’ aldaera asimilazioduna arrunta da **edun* aditz laguntzailearen 3. pertsona singularrara adierazteko (Altuna, 1995). Bizkai sartaldeari dagokionez, Lehen Euskara Modernoaren sasoiari Astigarraga basauriarraren sermoietan badaude halakoak, bai eta Uriartek Bonaparterentzat prestatutako Orozkoko dotrinan ere (Zuloaga, 2013, § 4.5).

Zolloko galdetegian badago aldaera asimilaziodunak, nahiz eta bakar ez izan: 4r *Domingoc erosi euen lauoñeco bat* da adibide garbiena, eta aurkako bakarra 3v *seinbat ynportateuan* asimilazioduna da. Bestalde, *eula* ‘zuela’ adizkia birritan agertzen da, eta pentsatzekoa da asimilazio-kate baten azken emaitza dela: *euala* > *euela* > *eula*. Hona hemen testuko bi adibideak: 3r *Dominga Salazarrecoc escondu sanean Domingo de Arbidegas es eula beste gausaric eroan*, 3v *Domingo Arbidecoc bere emaste bigarrenagas batera gosadu eula Echachuco echea*.

6.4.6. Bizkaiera zaharrean *egin*-en erroko adizkietan bipertsonal (*-a-*) eta hirupertsonal (*-e-*) bereizketa Lehenengo Euskara Modernoan galdu bide zen; zehazki, XVIII. mendearen amaieraz geroztik galeraren zentzu nabarmenak daude (*cf.* Irigoien, 1958; Lakarra, 1986). Zolloko galdetegiari dagokionez, adizki bakarra dago eta erkagairik ezak ez du aukerarik ematen oposizioa zertan zen erabakitzeke; nolana ere den, adizkia bipertsonala da, eta *-a-* du: 3r *libreu daiensat*.

22 **edun*-en adizkiez ari banaiz ere, aintzat hartzekoa da *-del-tel-e* aldaeretan zaharrena *-de* dela eta inoiz Euskal Herri osoan orokor izan zela (*cf.* *egon*-eko *daude*); are gehiago, beste adizki batzuetako adibideak aurki daitezke Bizkaiko bertako testu arkaiko eta zaharretan; *cf.* Egiaren kantako *ecardeçan* (birritan).

6.4.7. Mitxelenak (1981, 527. or.) *hiperbizkaiera* deitutakoa deskribatzeko ezau-garrien artean leku nabarmena izan dute adizkiek: «Honela bizkaiera “jatortzat” *gintzazan, dauz, ebazan, eitean* eta beste eman ohi dira nahiz eta guzti horiek berrikuntzak izan gainerako euskalkietarik hurbilago eta bizkaierazko testuetan askoz zaharrago eta ugariago diren *ginean, ditu(z), zituztan* eta *zidinen* aurrean» zioen Lakarrak (1986, 670. or.), lehenengo adizkiak XIX. mendearen erdialdeaz geroztik hedatu baitziren.

Zolloko galdetegia dela eta, adibideak ez dira asko eta denak dagozkie hirugarren pertsonari, baina agertzen diren guztiak pleonastikoak dira, *-it-* eta *-z* pluralgileak baitituzte: 3r *ditusanacas*, 3v *situsala*, 3v & 4v *situsela*, 4r *situsanacas*, 4v *ditus*, 4v *situesala*.

6.4.8. Hirugarren pertsonako *-e* pluralgilea birritan ezarria duten adizkietan disimilazioa zein asimilazioa gertatu da Mendebalean, hizkera zein den: *zagozee* ‘zaudete’ > *zagozie* zein *zagoze* bihurtu da. Nerbioi ibarrari dagokionez, disimilazioa nagusi da bai gaur egun, bai XIX. mendeko testuetan, eta emaitza berori agertzen da Zolloko galdetegiko adibide batean: 4 *badauquie* ‘badaukate’.

6.4.9. Helburuzko perpausak eratzeko, Euskara Arkaikoaz geroztik euskalki gehienetan da ezagun *-tzat* destinatiboko markaren erabilera; hain zuzen ere, subjuntiboko laguntzailei gehitu ohi zaie eta erabilera horrek XX. mendearen hasierara arte iraun zuen Bizkai sartaldean Azkueren (1925, § 560) arabera. Bada, aurreko mendeetako testuetan ere ugari agertzen da egitura (Ros, 2004), eta Zolloko galdetegian badago adibide bat: 3r *Echachuco echea libreu daiensat* ‘Etxatxuko etxea libratu dezaten’.

6.4.10. Bizkaiko euskara arkaiko eta zaharrean eta *Dotrinazko sermoitegia*-n behin baino gehiagotan agertzen da *ze* ‘ez’ partikula, eta badirudi jaurerriaren sartaldean gramatikalizaturik iraun duela *ze din* > *zein* ezezko partikularen barnean (cfr. Ulibarri, 2015, 296 eta 360. or.). Bizkaian, Astigarraga basauriarrak *seguisue onetan ifini* eta *deadar eguin cedaguien* bezalakoak dakartza, eta Basaurin jasoak ditugu *sein loitu* ‘ez dadin lohitu’ eta *sein estie lar bete* ‘ez dadin hestea lar bete’. Zolloko galdetegia dela eta, 3v *jaquin sein din seinbat ynportateuan* ‘jakin ez dadin zenbat inporta zuen’ pleonastikoa agertzen da: gramatikalizazio-prozesuaren ondorioz egileak partikula oso eta beregaintzat jo bide zuen *zein*, **edin* osagaia identifikatu barik.

6.4.11. Bizkaiko hainbat hizkeratan gertatu da *-au-* > *-eu-* > *-e-* bilakabidea (Zuazo, 2014, 166-167. or.) *eduki*-ren forma jokatuetan, eta, horrenbestez, gero eta gutxiago dira jatorrizko *-au-*ri eutsi dioten hizkerak. Dakigula, *Viva Jesus*-ekoak dira *-au-* > *-eu-* aldaketaren lehenengo adibideak Mendebalean (Ulibarri, 2010, 63. or.), eta Nerbioi ibarraren iparraldean XVIII. mendearen amaieran agertzen dira, gerora ezagutu dugun banaketarekin bat etorritik (Zuloaga, 2013, § 4.2). Ibarraren hegoaldeak eta Zeberrioko eta Orozkoko hizkerak, aldiz, gordetzaille jokatu izan dute, *-au-*ri eutsiz. Kasu honetan Zolloko galdetegia gordetzaillea da: 3r & 4r *daucala*, 3r & 4r *daucasala*, 3v *dauquesala*, 4r *badauquie*, 4v *dauquela*.

6.5. Sintaxia

6.5.1. Pertsona-izen berezietan, jatorria adierazten duen *-ko* eskuinean agertzen da sistematikoki, adjektibo funtzioa baitu (cfr. Krajewska, 2017, § 4 eta 2019): 3r *Dominga Salazarrecoc*, 3v *Domingo Arbidecoc*, 3v *Andres Arbideco*, 3v *Domingo Arbidecoc*, 3v *Don Melchor Ochoa Ysusicogan*.

6.5.2. Hainbat euskalkitako tradizioarekin bat, perpaus erlatiboak hainbatetan eraikitzen dira izenordain galdetzaileak erabilita, «eredu erromaniko»-tzat jo izan diren egiturak sortuz (orain, ustezko eredu mailegatu horretaz, begiratu Krajewska, 2017). Bestalde, Mendebaleko erabilera modernoekin bat eginez, *-an* da mendegarailua: 3r *presentau dauela bere articuladua, seiñetan dagosen pregunta oneic*; 3r *bere usuco erropac, seinsuc dirian dagosanac yfniric contratuan*; 3v *eta guero abustuan amasorcigarreneguino, sein dan aurtengo urtean sei urte cumpliduec*; 4r *Joseph de Arbiden senarrag[a]s, sein san oneri bere gurasoac eguin eusen donaciño-gaiti*.

6.5.3. Mendebaleko tradizioari jarraituta, *bi* zenbatzailea izen-sintagmaren eskuinean agertzen da sistematikoki: 3v *bere emaste bigarrenagas*, 3v *echi situsala elesa onetaco basoetan secor bi*, 4r *bey bi ta secor bat*.

6.5.4. Gaur egun Mendebalean (Zuazo, 2017, 53. or.) helburuzko perpausetan aditz-izenaren markari inesiboa gehitu ohi bazaio ere, erabileraren sistematikotasuna eta heldadura ez da berbera aurreko mendeetan; izan ere, Erdialdeko eta Ekialdeko iturrietan bezala, Mendebalekoetan ere aurki daiteke adlatiboaren gainean eraikitako perpausik. Zolloko galdetegiak 4v *declarasera* dakar behin, baina aditz-izeneko *-tze* hori susmo-pean dugu (§ 6.4.3), ez baita ohikoa Mendebalean XVIII. mendean, eta izan liteke erdialderagoko testu-ereduren batetik hartu izana forma osoa; hartara, kasu honetako adlatiboa ere beste hizkeraren batetik mailegatua izan liteke, nahiz eta Nerbioi ibarreko beste sermoilari batzuen lanetan egon badagoen: Sarria 2 *gausa chiquerrenac vere isilic artutera*; Astigarraga 8 *guasan oran icustera*.

6.5.5. Euskal gramatikarien artean aspaldirik da ezagun Bizkaiko, Arabako eta Gipuzkoako zenbait testu eta hizkeratan osagarri zuzenarekiko komunztadura falta dela (Lakarra, 1986, § 5.21 eta 1996, 188-190. or.); hots, hainbat kasutan objektu zuzena plurala izan arren, aditzean plural hori ez dela islatzen. Bada, Zolloko galdetegian komunztadura faltaren bi adibide aurkitu ditugu. Honakook dira adibideak: 4r *Badaquie Juan de Ypiñazarrec, Andresen aitobec, aguindu e[u]sela oneri bey bi ta secor bat*; 4v *Badaqui[e] lo mismo balio eta saldu eudela amasorsi auns Simona de Ypiñasarrec echiyac*. Edizioan aurrekoak zuzentzeke utzi baditugu ere, gogoan hartzekoa da 3v-95 oharrean adierazitakoa; hots, idazleak *echi situa-* idatzi ondoren zuzendu eta plurala ezarri zuela. Idazleak/itzultzaileak komunztaduraren ezagutza zuela islatzen du horrek, nahiz eta besterik den erabakitzea bere hizkeran komunztadura falta arrunta zen eta berak idatziz zuzendu nahi izan zuen ala idatzi ahala ihes egindako komunztadura-akatsak diren.

6.6. Lexikoa

6.6.1. Hiztegiaren esparruan, sintaxiarenean legetxez, testuak ez du aipagarri berezi askorik testu-generoak berak dakartzan eremu semantikoetatik eta zenbait aldaera dialektalek eta lokalek izan dezaketean interesetik harago.

6.6.1.1. Lehenengoak direla eta, testu juridiko-administratiboa izanik, interesgarri dira bertan agertzen diren eremu horretako berba-esapideak, halakoek zer-nolako tradizioa izan duten irudikatzen laguntzen baitute. Esparru horri hertsia edo zabalago loturik agertzen dira 3r *articuladu*, 3r *artuben*, 3r *errelaciñoa*, 3r *elesate*, 3r (birritan) & 4r *ausi*, 4r *ausiyatan*, 4v *deklarasera*, 4r *donaciño*, 4r *ajustau* ‘konpondu, adostu’, 4v *facultederic*, 3v *gosadu*, 4r *gozetan*, 4v *gozemenenac*, 3r *contratuan*, 3r *corregidoren*, 3r *matrimoñiatura*, 3v (birritan) *ondasun*, 4v *prebenietan*, 3r & 4v *provisore* zein 4v *censura*.

6.6.1.2. Bestalde, baserriko eta landa-giroko bizimoduari lotutako hainbat berba agertzen dira, hala nola animalien izenak (4v *auns*, 4r *acienda*, 4r *acienden*, 4r *bey*, 4r *lauoñeco*, 4v *mando*, 4v *mandoagas*, 3v & 4r *secor*), aurkintza eta landarediari lotuak (4r *arto*, 4r *artoac*, 3v *basoetan*, 3r *erri*, 4v *pago*, 4r *solo*), lan, etxeko tresna eta lanabesei lotuak (3r *cashetan*, 3v *cashacas*, 4r *erein*, 4r *ereitietan*, 4v *gabi*, 4r *tresneriagas*) eta jatekoen ingurukoak (4r *cesinagas*, 4r *urdaia*).

6.6.1.3. Lexiko eta aldaera dialektalei dagokienez, Zolloko testuak ez dakar ezusteko handirik, eta bat egiten du Mendebalean espero zitekeenarekin. Berba eta aldaera arruntak dira Mendebalean 3r *abade*, 3v *baga* eta 4r & 4v (birritan) *bagaric*, 3v *demporan* eta 4v *denporan*, 4v & 4r *emonic*, 3r *eroan*, 4v *iñosco* ‘inoizko’, 4v *ychiac* ‘utziak’, 4v *legues* ‘bezala’, 4r *ostean* ‘ondoren’, 4r *soloco* ‘soroko’, 4r *urten* ‘irten’, 3v *seinbat* ‘zenbat’, 3r *seinsuc* ‘zeintzuk’ eta 3r & 3v & 4r *selan*.

Aurrekoekin batera, aipatzekoak dira *entzutea eduki* esamoldea ‘zerbaiten berri izan’ (4r *ensutia badauquie*) eta 4v *emeco* ‘hemengo’ aldaera, bizkaitar idazleen artean eza-guna izan arren nagusi ez dena (OEH, s. v. *hemengo*). Halaber, galdetegiko *auzo* ‘aizoko, bizilagun’ (3r *elesate onetaco ausoac*, 3r *erri onetaco ausoac*) aldaera zaharrak bizirik dirau Bizkaiko hainbat hizkeratan.

6.6.1.4. Eremu txikiagoko hitz eta aldaerei dagokienez: *etxe* aldaera sabaikariduna dago Bizkai sartaldean oro har eta Nerbioi ibarrean zehazki baliatzen ohi den *etse* aldaera zaharraren partez bai *Etxatxu* toponimoan, bai izen arruntean (3r & 3v *echea*, 3v *echean*); nolana ere den, egungo erabilerak erabilera, Nerbioi ibarreko aurreko mendeetako idazleen testuetan ere aurki daiteke *etxe* (cfr. Sarria 1 *echietan* edo 23 *echiori*; Astigarraga 1 *eche batian*, 3 *eche orretan*).

Hurrengo ataleko hiztegiak erakusten duenez, *itxi* ‘utzi’ aldaerarekin batera (4v *ychiac*), Zolloko galdetegian *etxi* ere badago (3v & 4r *echi*, 4v *echiyac*); beraz, badirudi bi aldaerak lehian zeudela (Bizkaiko hego-sartaldean *e-* du aditzen batek; cfr. Orozkoko *ekosi* ‘ikusi’ aldaera).

Ahaidetasun-harremanei lotuta, *aitobe* ‘aitaita’ aldaera (4r *Juan de Ypiñazarrec, Andresen aitobec*) Bizkaiko hego-mendebalekotzat jo zuen Azkuek (OEH, s. v. *aitobe*), eta bertan erabili izan da bai Euskara Zaharrean (*ayta-obe*a eman zuen Mikoletak), bai egungo euskararen: *aitue* darabilte Arrigorriaga eta Basauri aldeko hiztun zaharrek *aitite*-rekin batera.

Bestalde, *sugate* (3v *sugateco*) Bizkai sartaldeko zenbait hizkeratako *sute* eta *suite*-ren aldaera zaharra da (*cf.* Landucci 252 *sugatea* eta Mikoleta 7r *sugatea*, nahiz eta *Refranes y sentencias*-ek 33 *suete* dakarren), eta kontsonanteari eutsi dio Nerbioi ibarreko gaur egungo euskarak (*sugete*).

Euskara Batuko *ipini* formak hainbat aldaera ditu Mendebalean, eta banaketa ñabarra bai kronologian, bai geografian: Lakarrak (2011, 107. or.) **edun-heben-i* > **ewhebeni* > **efe.ni* bilakabidetik azaldu zituen *efeni*, *ibeni*, *imini* eta *ipini*, eta Zolloko galdetegia hurbilago dago lehenengotik: 3 *yfiniric*. Halaber, *ifini* aldaera darabil ugarien Sarria sermoilari etxebarritarrek, eta Azkueren arabera Bizkaiko hego-sartaldean zegoen inon baino indartsuago, nahiz eta *imini* aldaera ere aurki daitekeen bai testu zaharretan (*cf.* *Refranes y sentencias*-eko 99 *imini* eta 192 *ifini*, eta Mikoletaren 8v *ymini*), bai egungo hizkeretan.

7. TESTUKO EUSKARAREN KOKAPEN GEOGRAFIKOAZ

Jatorri ezezaguneko testuen hizkera nongoa den argitzen saiatzen garenean lagungarri izan ohi zaigu informazio estralinguistikoa, hala nola testuan bertan zein paratuetan aipatzen diren izen propioak eta gertakarien inguruko berriak: toponimo, antroponimo edo leku ezagun batean jazotako gertakari jakin bat aipatzen bada, zentzuzkoa da pentsatzea testuak lotura zuzena duela aipagaiarekin; baina, gogoan izan behar da halako datuak lagungarri direla, eta lagungarri bakarrik: kontuz aritu behar dugu ondorioak ateratzean (McIntosh, Samuel & Benskin, 1986, § 1.5.3), izen jakin bat agertzeak ez baitakar testuko hizkera nahitaez izenari lotutako ingurukoa izatea: Arrasateko erreketaren kantuetan *bergararrok* eta *Mondragoe* aipatzen dira, baina datu linguistikoez erakusten dute kantuetako batzuk Bizkaiko ipar-sartaldean sortu zirela, ez Gipuzkoako sartaldean (Zuloaga, 2011b).

Lan honetan aurkezten dugun testuari dagokionez, *Zolloko galdetegi* izendapenak berak antzeko ondorioak eragiten ditu, berez: hala aipatu izan da bibliografian (Ros, 2004; Ulibarri, 2015; Zuloaga, 2017), Zolloko bizilagunentzat prestatutako galderasorta biltzen baitu; alabaina, dokumentazio osoa begiratuta badirudi galdetegia Bilboko eskribau Joseph de Aranzazugoitiaren eskribau-etxean prestatu zela, nahiz eta ez dugun erabat ziur esaterik nor prestatu zuen: beharbada Aranzazugoitiak berak, beharbada haren agindupeko eskribau batek. Hartara, testuaren oinarrian ez Zolloko, baina beste eremu bateko (Bilboko?) euskara dagoela pentsa daiteke, nahiz eta horrek ez duen baztertzeko, jakina, idazleak bere hizkuntza hartzaileen arabera molda ezin zezakeenik (Bell, 1984, 159. or.).

Hona iritsita, interesgarri da Bilbotik Zollora bitarteko euskararen arteko loturez aritzea; izan ere, eremu horretako hizkerari buruzko lanek (Yrizar, 2001; Gaminde, 2002; Zuazo, 2017; Zuloaga, 2018) adierazten dute hizkera bera edo oso hurbilekoa erabiltzen dela Bilbo hegoaldeko auzoetan eta Zollon. Are gehiago, hizkera bera erabili izan dute Nerbioi ibarraren iparraldeko herrietan, eta ematen du mendialdeko bizimoduak XX. mendearen bigarren erdira bitartean izandako eragina garrantzitsua izan dela filiazio-gaietarako.

Nerbioi ibarraren iparraldeko euskara, Bilboko hegoaldeko auzoak ere biltzen dituen, berritzailea da zenbait ezaugarritan: Bizkai sartaldeko hizkeretan aurkitzen ez ditugun berrikuntzak agertzen dira beste leku batzuetan gorde ez diren ezaugarriekin batera, nolabaiteko uhartetxoa sortuz. Bada, ibarreko zenbait testu aztertzean erakutsi zenez (Zuloaga, 2010, 2011a eta 2013; Etxazarra, 2012), joera berritzaile horiek agerikoak dira XVIII. mendearen amaieraz geroztik: literatur ereduak eta hizkera-eredu landuek dituzten eraginak eragin, Bizente Sarriaren edo Juan Ignazio Astigarragaren hainbat testuren azpian datzan hizkuntza-eredu «herrikoia» gerora ezagutu dugun hizkeraren aurrekari da.

Galdera da egungo hurbiltasun edo batasun linguistikoa XVIII. mendearen bigarren erdian ere gertatzen ote zen; alegia, Zolloko galdetegiak biltzen duen euskarak bat egiten ote duen Nerbioi ibarraren iparraldeko euskararekin. Egia esatera, Zolloko galdetegiko euskara aztertzean tarteka Nerbioi ibarreko zenbait testurekin eginiko loturek hala iradokitzen dute, baina, ziurtatzeko, arkaismoak baztertu eta zenbait berrikuntzaren hedadura aztertuko dugu, XVIII. mendearen amaierako Bizkaiko hegomendebaleko eta Aiara aldeko zenbait testu alderatuta²³. Zehazki, Orozkoko 1739ko otoitzak, Aiara aldeko *Dotrinazko sermoitegia* eta Sarria etxebarritarraren sermoiak alderatu ditugu:

23 Jakina, testu eta egile bakoitzaren hizkerak baditu garaia, sorlekuari zein sasoian sasoiko literatur hizkuntzaren ereduari lotu eta zehatz aztertu beharreko berezitasunak, baina hemengo helburuetarako ez dirudi beharrezkoa denik ur hain sakonetan sartzea (begiratu Zuloaga, 2011a eta 2011b; Ulibarri, 2008, 2010 eta 2015).

2. taula. Zolloko galdetegia eta XVIII. mendeko testuak

Ezaugarria	Zolloko galdetegia (1770)	Orozkoko otoitzak (1739)	Dotr. sermt. (Aiara, ca. 1780)	Sarria (Etxebarri, ca. 1790-1804)
$e \rightarrow i _V^{(a, e, o)}$	+	-	+ / ²⁴	+
$iV^{(a, e, o)} \rightarrow ijV^{(a, e, o)}$	+	-	+	+
$a \rightarrow e / \{i, u\} (C)_$	+	+	+	+
Erak.: <i>oneik</i> (pl.)	+	/	-	+
Art.: <i>-atan</i>	+	/	+	+
Gen.: <i>-an</i> (sg.)	+	-	+	+
Mug. adl.: <i>-giño</i>	+	/	+	+
Gazt. <i>-miento</i> > eusk. <i>-mi(e)ntu</i>	+	-	+	+
* <i>edun</i> : <i>-de</i> (pl.)	+	/	+	+
* <i>edun</i> : <i>ewan</i> > <i>euén</i>	+	/	+	+
Pl. pleonas. <i>-e + -e > -ie</i>	+	/	-	+
Eduki: <i>-au- > -eu-</i>	-	/	-	+

Koadroa aztertuta, galdetegiko hizkera batago dator Sarriaren hizkera-eredu «herrikoia»-rekin, Orozko zein Aiara aldeko testuekin baino. Hala kuantitatiboki nola kualitatiboki hurbilago daude bateko eta besteko hizkerak: euskara bera ez bazen, oso hurrekoa izan behar zuen. Besteak beste, **edun*-en adizkietako *-de* pluralgileak bermatzen du testua Bizkai sartaldekoko dela, eta erakusle singularren eta pluralen bereizketa morfologikoak, *-atan* erakusle gramatikalizatuak, *-mintu* aldaerak eta *ewan* > *euén* asimilazioak Bizkaiko hego-sartaldera begira jartzen gaituzte. Bada, hego-sartalde horretan Nerbioi ibarraren iparraldeko hizkeran besterik ez dira sistematizatu, aldaera zaharragoei eutsi dieten hizkeren aurka (Txorierri, Galdakao, Arratia, Zeberio, Arrankudiaga...), $e \rightarrow i$ bokal-igotzeak eta $-ijV^{(a, e, o)}$ kontsonante epentetikoak²⁵.

Hegoalderagoko testuei dagokienez, Orozkoko 1739ko otoitzen laburtasunak hainbat hutsune eragiten ditu konparazioan eta, gainera, aintzat hartu behar da kasu honetan otoitzak zaharragoak direla. Nolanahi ere den, otoitzetako eta galdetegiko hizkera ez dira bat eta bera: egia da morfologian aldaera batzuek lotzen dituztela hizkera bata eta bestea, baina gutxienez XVIII. mendearen amaieraz geroztik Nerbioi ibarraren iparraldeko euskararen bereizgarri izan diren ezaugarri fonologiko batzuek etena irudikatzen dute: Orozkoko otoitzetan *e.a* hiatoa gorde den arren, Zolloko galdetegian $e \rightarrow i$ igoera agertzen da; gainera, Orozkoko euskara garaikidean igoera hori testuinguru jakin

24 Testuinguru jakin batzuetan.

25 Aurrekoez landara, sailkapen-lanean bazter utzi ditugu beheko bokalaren asimilazioa, muga-adlatiboko *-giño* eta genitibo singularreko *-an* aldaerak, eta adizkietako *-e + e > -ie* bilakabidea; izan ere, hedadura ñabarreko edo lausoko bilakabideak dira, eta ikuspegi eta erabaki okerrak hartu eragin dezakete.

batean besterik ez da gertatu (/u/ eta /i/ kontsonanteen ondotik: *kinpullie*, baina *andrea*), Basauri, Arrigorriaga edo Bilboko (eta Zolloko) auzoetako sistematikotasunetik urrun. Orobat, dakigula, Orozkon ez da *-ijV^(a, e, o)* erako epentesirik erabili, eta Nerbioi ibarraren iparraldean (eta Zollon) sistematikoa da.

Hegoaldetik begiratuta ere bertsua da emaitza: gutxienez XVIII. mendearen bigarren erdiaz geroztik Orozkoko eta hegoalderagoko (Ulibarri, 2008 eta 2015) hizkeren ezaugarri izan diren zenbait bilakabide fonologiko (*uan > uen > uin*, *-io- > -(i)u-*, *-ie > -ei*, *-tuite* aditz-izenetan...) ez dira ageri iparralderagoko testu eta hizkeretan, eta Zolloko galdetegian ere ez daude.

Dotrinazko sermoitegia mardularekin alderatuta, lehen begi-kolpean antzekotasunak ugariagoak direla ematen du: Zolloko galdetegitik erauzitako ezaugarri morfologikoetako sei agertzen dira Aiaraldeko testuan, baina ezberdintasunak ere badaude erakusleen bereizketa morfologikoan eta zenbait bilakabide fonologikotan. Orozkorekiko konparazioan gertatzen zen legez, Zolloko galdetegian eta Nerbioi ibarraren iparraldeko hizkeretan zabalago eta indartsuago daude bokal-igotzeak eta kontsonante epentetikoak. Halaber, *Dotrinazko sermoitegia*-k dakarren arkaismo-sorta interesgarriaren (bokal sudurkariak, *jakin* laguntzailea, *-no* atzizki denborazkoa, ablatiboaren eta prosekutiboaren bereizketa, *-tzaite* aditz-izena, **ezan*-en adibideren bat...) arrastorik ez dago iparralderagoko XVIII. mende amaierako iturrietan; gainera, arestian aipatutako Orozko aldeko eta Nerbioi ibarrean gora hedatu gabeko berrikuntza eksklusibo batzuk agertzen dira sermoitegian, hegoalderagoko eremu batekiko konbergentzia islatuz.

Aurrekoak esanda, ematen du testuko hizkera hurbilago dagoela Nerbioi ibarraren iparraldeko XVIII. mendearen amaierako hizkeratik, hegoalderagokoetatik baino; alegia, testuak Bilboko~Nerbioi ibarreko eremu berritzaileko euskara islatzen duela.

Zolloko euskararen kokapenari dagokionez, puntu interesgarria da aurrekoa; izan ere, esana dugu Bilbo hegoaldeko eta Zolloko egungo hizkerak oso hurbil daudela, eta inguru hartako azken bizpahiru mendeetako dinamikak zein diren ikusita, pentsa genezake Zolloko galdetegia prestatu zen garaian antzekoa edo bera zela egoera; hots, lotura eta dinamika linguistiko bertsuen mende zeudela ordurako Bilboko, Nerbioi ibarraren iparraldeko eta Zolloko hiztunak. Hartara, eskribauak ez zukeen berebiziko ahaleginik egin beharko hizkuntza moldatzeko.

8. HIZTEGIA

Hurrengo orrialdeetan, lan honetan aurkeztutako azterketa linguistikoaren osagarri, Zolloko galdetegiko euskal pasarteko hitz guztiak biltzen dira. Zehazki, hiztegiaren sarrerak ematean forma osoagoen alde egin dugu, oro har, eta grafia egungo arauen arabera moldatu dugu: aintzat hartu ditugu *Orotariko euskal hiztegi*-ko sarre-
rak, baina hala ikuspegi diakronikotik nola dialektologikotik interesa izan dezaketen aldaerak zeuden legez utzi ditugu. Ozen ondoko txistukariak arazotsu dira frikariak

eta afrikatuak bereizten ez diren testuetan, eta erdibidea hautatu dugu, ez baitugu argitzerik izan ozen ondoko txistukariak era batera edo bestera gauzatzen ziren: <(t)> ezarri dugu ozen ondotik, bi aukerak aintzat har daitezten.

Hiztegiaren antolakuntzari dagokionez, sarreraren edo lemaren ondoren hitzaren kategoria eman dugu, laburduraren bidez; halaber, halakoetan egin ohi den legez, beharrezkotzat jo dugunean esanahia adierazi dugu. Azkenik, lemen azpian testuko adibideak agertzen dira, jatorrizko grafian eta ondoren testuko zein orrialdetan agertzen diren zehaztuta.

A

abade *iz.*
abade 3r
abuztu *iz.*
abustuan 3v
adiskide *iz.*
adisquide 3v
agindu *ad.*
aguindu 4r, 4r
ahun(t)z *iz.*
auns 4v
aitobe *iz.* aitaita
aitobec 4r
ajustau *ad.* konpondu, adostu
ajustau 4r
Andres *iz. prop.*
Andres 3r, 3v, 4r, Andresec 3r, 4r,
Andresegas 4r, Andresen 4r, 4r, An-
dreseri 4v
aprobetxamintu *iz.*
aprobechamintuen 3v
Arbide *iz. prop.*
Arbide 4v, Arbidec 3r, 4v, Arbideco
3v, Arbidecoc 3v, 3v, Arbidegas 3r,
Arbiden 4r
ardatz *iz.*
ardaspat 4v
artikuladu *iz.* artikulu-multzo
articuladua 3r
artino *postp.* arte
artiño 3v
arto *iz.*
arto 4r, artoac 4r
artuben *iz.* kreditu, hartzeko edo hartu
beharreko zenbateko

artuben 3v
asko *zenbtz.* zehaztgb.
asco 3v
aurre *iz.*
aurrean 3r, aurreti 4v, aurretico 4v
aurtengo *izlag.*
aurtengo 3v
auzi *iz.*
ausi 4r, ausia 3r, ausiau 3r, ausiyatan
4r
auzo *iz.* auzoko, bizilagun
ausoac 3r, 3r
azienda *iz.* abere, abere-multzo
acienda 4r, hacienden 4r
azkero *postp.*
-az gero
urten asquero 4r, yl asquero 4r

B

bada *lok.*
bada 4v
baga *postp.* gabe → *bagarik*
baga 3v
bagarik *postp.* gabe → *baga*
bagaric 4r, 4v, 4v
baino *junt.*
bayño 4v
baita *junt.*
3r, 3v, 4v
balia(d)u *ad.*
balieta 4v
balio *ad.* baliatu, erabili
balio eta saldu eudela 4v
baso *iz.*
basoetan 3v

bat zenbtz. zehazt.
 ardaspat 4v, bat 3v, 3v, 3v 4r, 4r, 4r,
 4r 4v, bategan 3v, batera 3v
bederatzi zenbtz. zehazt.
 vederazi 4v
behi iz.
 bey 4r
bera izord.
 bera 3v, berari 3r
bere izord.
 bere 4v, bere 3r, 3r, 3r, 3v, 3v, 3v, 4r,
 4r, 4r, 4r, 4r, 4r, 4v, bereac 4v
beste izlag.
 beste 3r, 3r, 3v, 3v
bi zenbtz. zehazt.
 bi 3v, 4r, viac 3r
bigarren ord.
 bigarrenagas 3v
bizi ad.
 bisi 3v

C

Calahorra iz. prop.
 Calaorra 3r, Calaorraco 3r
Calzada iz. prop.
 Calzadaco 3r
cura iz. abade
 cura 3r

D

de prep. (gazt.)
 de 3r, 3r, 3r, 3r, 3v, 4r, 4r, 4r, 4v, 4v,
 4v, 4v
deklarau ad.
 declarasera 4v
denpora iz.
 demporan 3v, denporan 4v
dobloa iz. dobloi, diru-mota bat
 dobloa 3v
Dominga iz. prop.
 Dominga 3r, 3r, 4r, Domingac 3v, 4v
Domingo iz. prop.
 Domingo 3r, 3v, 3v, 4r, 4r, 4v, 4v,
 Domingoc 3v, 4r, 4r

Don iz. (gazt.)
 don 3r, 3v
donazino iz. emari, dohaintza
 donaciño-gaiti 4r

E

***edin ad. lag.**
 din 3v
edo junt.
 edo 4r, 4v
eduki ad.
 badauquie 4r, daucala 3r, 4r, dauca-
 sala 3r, 4r, dauquela 4v, dauquesala
 3v, eucala 3v, eucan 4r, euqui 4v
***edun ad. lag.**
 dauela 3r, ditsanacas 3r, ditus 4v,
 eudela 4v, eudesela 4v, euen 4r, eula
 3r, 3v, situesala 4v, situsala 3v, situ-
 sanacas 4r, situsela 3v, situsela 4v,
 ynportateuan 3v
***edutsi ad. lag.**
 deusen 3r, eusasan 4r, e[u]sela 4r, eu-
 sen 4r
egin
1 ad.
 eguin 3r, 3r, 3v, 4r, 4r, eguiteco 3r
2 ad. lag.
 daiensat 3r
egon ad.
 dagonanac 3r, dagosen 3r, egon 4r
eliza iz.
 elesa 3v
elizate iz.
 elesate 3r
emazte iz.
 emastec 4v, emaste 3v, 4v, emastec 4r
emon ad.
 emon 4v, emonic 4r
en(t)zun ad.
 en(t)zutea eduki zerbaiten berri izan
 ensutia badauquie 4r
erdi iz.
 erdiac 3v, erdiya 4r
erein ad.
 erein 4r

ereite *iz.* ereintza
 ereitietan 4r
eroan *ad.*
 eroan 3r
erosi *ad.*
 erosi 4r
errelazino *iz.* kontaketa, kontakizun
 errelaziñoa 3r
errezibidu *ad.* jaso
 errezibidu 3r, 4v
erropa *iz.*
 erropac 3r
esan *ad.*
 esan 3v, 3v
estimazino *iz.* aurreikuspen, zenbates-
 pen
 estimasiño 3v
eta *junt.*
 eta 3r, 3r, 3r, 3r, 3v, 3v, 3v, 3v, 3v, 3v,
 4r, 4r, 4r, 4r, 4r, 4r, 4r, 4v, 4v, 4v, 4v,
 4v, 4v, ta 4r, 4v
Ettxatxu *iz. prop.*
 Echachuco 3r, 3v, 4r
etxe *iz.*
 echea 3r, 3v, echean 3v
etxi *ad.* utzi → *itxi*
 echi 3v, 4r, echiyac 4v
eurak *izord.*
 eurai 4r
exkomunino *iz.*
 excomuniño 4v
ez *adb.*
 es 3r
ezkondu *ad.*
 escondu 3r, 3v

F

fakultede *iz.* eskubide, ahalmen
 facultederic 4v

G

gabi *iz.* errementarien lanabesa
 gabi 4v
gastu *iz.*

gastua 4r
gauza *iz.*
 gausaric 3r
gero *adb.*
 guero 3v
gobernau *ad.*
 gobernau 4r
Goikolanda *iz. prop.*
 Goicolanda 3v
Goiri *iz. prop.*
 Goiri 4r, Goirigas 4r
gorde *ad.*
 gorderic 3r
gozadu *iz.* gozatu
 gosadu 3v, gozetan 4r
gozemen *iz.* onura, probetxu
 gozemenenac 4v
guraso *iz.*
 gurasoac 4r
guzti *zenbtz. orok.*
 gustien 4r, gustiya 4v, gustiyac 4v,
 gustiac 3r, 4r, gustiai 3r, gustioc 3v

H

harik
 aric ona 3r
halan *adb.*
 alan 4v
hamazor(t)zi *zenbtz. zehazt.*
 amasorsi 4v
hamazor(t)zigarren *zenb. ord.*
 amasorcigarreneguino 3v
handi *izond.*
 andicoac 3v
hau
 1 *erak.*
 au 3r, onegas 3v, onen 4r, oneri 4r,
 4r, onetaraco 4v, onetaco 3r, 3r, 3r,
 3v
honez ostean honen ondoren
 ones ostean 4r
 2 *art. hur.*
 ausiau 3r
hemeko *adj.* hemengo
 emeco 4v

herri *iz.*

erri 3r

hil *ad.*

yl 4r, ylgo 3v

hona *adb.*

ona 3r

honeik *erak.* hauek

onei[c] 3v, oneic 3r, 4r, 4v, 4v, 4v

I

ifini *ad.* ipini

yfiniric 3r

igualmente *adb.* (*gazt.*) halaber

ygualmente 4v

inbentario *iz.*

ynbe[n]tarioric 3v

informazino *iz.*

ynformaciñoetara 3r

inoizko *izlag.* inoizko

iñosco 4v

inporta(tu) *ad.* balio izan

ynportateuan 3v

Ipiñazar *iz. prop.*

Ypiñazarrec 4r, 4v, Ypiñasarrec 4v

irautsi *ad.* hitz egin, esan

dirause 3r

Isusi *iz. prop.*

Ysusicogan 3v

Iturriaga *iz. prop.*

Yturriaga-gan 3v

itxi *ad.* utzi → *etxi*

ychiac 4v

izan**1** *ad.*balisela 4v, dira 4v, dirian 3r, isan 3v,
san 4r**2** *ad. lag.*dala 3r, dan 3v, 3v, 3v, 3v, diriela 4r,
iacana 3r, sala 4r, 4r, san 3v, 3v, 4r
sanean 3r, siriala 4r, sirielia 4r, yaca-
sala 4r, yaque 4v

J

jakin *ad.*badaquie 3r, 3v, 3v, 3v, 3v, 4r, 4r, 4r,
4r, 4r, 4v, 4v, daquianay 4v, daquien
4v, jaquin 3v**jaun** *iz.*

jaun 3r, jaunac 4v, jaunen 3r, 4v

jeneral *izond.*

jeneralac 3r

Joseph *iz. prop.*

Joseph 3r

Josepha *iz. prop.*

Josepha 4r

Juan *iz. prop.*

Juan 4r

K

kaxa *iz.*

cashacas 3v, cashetan 3r

konponidu *ad.* osatu

componietan 4r, conponiduric 3v

kontratu *iz.*

contratuan 3r

korrejidore *iz.*

corregidoren 3r

kostu *iz.*-en kostura -en kargura, lepora
onen costura 4r**kunplidu** *izond.* bete

cumpliduec 3v

L

laugarren *ord.*

laugarren 4r

lauoineko *iz.* txerri

lauoñeco 4r

legez *postp.*

leges 4v

leku *iz.*

lecuric 4v

libradu *ad.* → *librau*

libradu 4v

librau *ad.* → *libradu*

libreu 3r

lo mismo *lok. (gazt.)* halaber, gauza
bera
lo mismo 4v
luze *izond.*
luse 4r

M

maisu *iz.*
maisu 4v
mando *iz.*
mando 4v, mandoagas 4v
Manuela *iz. prop.*
Manuela 3v
matrimoñiatu *iz.*
matrimoñiatu 3r
Melchor *iz. prop.*
Melchor 3v
motibu *iz. arrazoi*
motibu 3v

N

nagusi *izond.* nagusi
nagusian 4v

O

obispadu *iz.*
obispadu 3r
obispo *iz.*
obispo 3r
obligazio *iz.*
obligacio 4v
ohe *iz.*
oiacas 3v
ondasun *iz.*
ondasun 3v, 3v
ondo *adb.*
ondo 3v, 4r
osoan *adb.* guztiz, osorik
osoan 3v
ostean *adb.*
ostean 4r
Otheo *iz. prop.*

Otheo 3r
Otxoa *iz. prop.*
Ochoa 3v

P

pago *iz.*
pago 4v
parte *iz.*
parte 4r, 4v
-en partez
obispo jaunen partes 3r, aguindu
eusasan partes 4r, Andresen partes
4r
Peragarrena *iz. prop.*
Peragarrena 3v
podere *iz.*
poderean 3v, 4r, 4r
prebenidu *ad.* ohartarazi
prebenietan 4v
pregunta *iz.* galdera
pregunta 3r, 3r, 4v
presentau *ad.*
presentau 3r
probisore *iz.*
provisore 3r, 4v

R

Ruiz *iz. prop.*
Ruiz 3r

S

Salazar *iz. prop.*
Salazarrecoc 3r, Salazarregas 3r
saldu *ad.*
saldu 4v, 4v, 4v
sei zenbtz. *zehazt.*
sei 3v
seme *iz.*
semeari 4r
senar *iz.*
senarra 4r, senarrag[a]s 4r

Simona *iz. prop.*

Simona 4v, 4v

solo *iz.*

soloco 4r

sugate *iz. sukalde*

sugateco 3v

T

tokau *ad. egokitu*

tocau 4r, toquetan 3r, 4r

tresneria *iz.*

tresneriagas 4r

U

urdai *iz.*

urdaia 4r

urte *iz.*

urte 3v, urtean 3v

urten *ad. irten*

urten 4r

usuko *izlag. ohiko*

usuco 3r

Z

ze *lok. ezen*

se 3v, 4r, 4r, 4v

ze(d)in *part. ez (dadin)*

sein 3v

zein *mend.*

sein 3v, 4r, seiñetan 3r

zeinbat *gald.*

seinbat 3v

zein(t)zuk *mend.*

seinsuc 3r

zekor *iz.*

secor 3v, 4r

zelan

1 *gald. (adb.)*

selan 3r, 4r

2 *gald.*

selan 3v

zen(t)sura *iz.*

censura 4v

zezin *iz.*

cesinagas 4r

zor(t)ziko *iz. diru-mota bat*

sorsico 3v

9. ERREFERENTZIAK

9.1. Iturriak

9.1.1. Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoa (AHFB/BFAH)

9.1.1.1. Atal judiziala, korrejimentuaren funtsa

JCR0535/003 (1785), JCR0489/009 (1770), JCR1615/008 (1766), JCR2664/005 (1764), JCR0192/004 (1754), JCR0985/009 (1753), JCR0881/022 (1746), JCR0532/005 (1737), JCR0695/010 (1767), JCR3654/017 (1783).

9.1.1.2. Bizkaiko Administrazio Atala

AJ00451/003 (1800-1858) [Gernikako Batzar Nagusien Funtza. Esp.: erreg. 016, 02 dok., 02 zk.], AJ00487/003 (1770-1779), AJ01639/070 (1770), AJ0434/001 (1858), AJ0441/001, AJ0442/001, AJ0443/001, AJ0444/001 (1870-1877) [Bizkaiko Batzar Nagusien Aktak], AJ00034/032 (1767), AJ00012/035 (1779), AJ00012/042 (1779), AJ00012/043 (1779), AJ00012/046 (1780), AJ00012/047 (1780), AJ00012/48 (1780) [idazkaria, José], AJ0859/052 (1782) [idazkariordea, Antonio].

9.1.1.3. Udal Atala

9.1.1.3.1. Bilboko Udal Artxibo Historikoa

Bilbao Antigua 0273/001/025 (1767-1768), Bilbao Antigua 0273/001/037 (1770) [Irizpenak, José], Bilbao Antigua 0445/001/017 (1770) [Irizpenak, Antonio].

9.1.1.3.2. Atal instituzionala. Kontsulatuko funtsa

Consulado 0572/001/103 (1766), Consulado 0572/001/145 (1770), Consulado 0278/001/003 (1772), Consulado 0278/001/006 (1779) [Irizpenak, Antonio].

9.1.2. Bizkaiko Artxibo Historiko Probintziala (BAHP/AHPB)

Atal notariala. Dokumentuaren signatura: José de Aranzazugoitia 2627 (1770. urtea).

9.1.3. Bizkaiko Elizaren Histori Arkibua (AHEB/BEHA)

Erregistro sakramentalak: Bilboko eta Arteaga-Elexabeitiako (Arteaga) parrokiak, eta Zolloko San Martin elizatekoa.

9.2. Azterlanak

Altuna, F. (1995). *Acto contriciocoa eriotzaco orduracò*: Garcia de Albeniz araiarraren arabarazko eskuizkribua (1778). *ASJU*, 29(1), 83-132.

Arnal, M. (2000). Cambios grafemáticos en textos notariales aragoneses del siglo XVIII, a la luz de las reformas ortográficas de la RAE. *Archivo de filología aragonesa*, 56, 117-136.

Artiñano, A. (1985 [1885]). *El Señorío de Bizcaya, histórico y foral*. Bilbo: Editorial Amigos del Libro Vasco.

Arretxe, J. (1994). *Basauriko euskara*. Basauri: Basauriko Udala.

Azkue, R. M. (1925). *Morfología vasca*. Bilbo: Euskaltzaindia.

Bell, A. (1984). Language style as audience design. *Language in Society*, 13, 145-204.

Castaños, F. (1957). El genitivo en vizcaíno antiguo. *BAP*, 13, 60-69.

Cifuentes, J. M. (1993). *Estudio histórico-artístico de Ugao-Miraballes*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.

De Rijk, R. P. G. (1970). Vowel interaction in Bizcayan Basque. *Fontes Linguae Vasconum*, 2, 149-67.

Díaz de Durana, J. R. (arg.). (2006). *Investigaciones sobre historia medieval del País Vasco (1965-2005) del profesor José Ángel García de Cortázar y Ruíz de Aguirre*. Bilbo: UPV/EHU.

Elorriaga, C. (1995). *Arakaldo, Arrankudiaga-Zollo. Estudio histórico y artístico*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.

Esteban, J. (2018). *Discursos civilizadores. Escritores, lectores y lecturas de textos en euskera (c. 1767 - c. 1888)*. Madril: Sílex.

Etxazarra, A. (2012). *Bizkai sartaldeko XIX. mendeko zenbait dotrinaren azterketa* (master-tesi argitaragabea). UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz.

Etxebarria, J. M. (1991). *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*. Zornotza: Ibaizabal.

- Gaminde, I. (2002). Gaurko Bilboko euskararen ezaugarriak. In A. Arejita, A. Elejabertía, C. Isasi & J. Otaegi (arg.), *Bilboren 700. urteurrena. Hizkuntza gunea* (391-414. or.). Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Gaminde, I. (2007). *Bizkaian zehar. Euskararen ikuspegi orokorra*. Bilbo: Mendebalde Kultura Alkartea.
- García de Cortázar, J. A., Arízaga, B., Ríos, M. L. & Del Val, M. I. (1985). *Bizkaia en la Edad Media. Evolución, demografía, economía social y política de la comunidad vizcaína medieval*. Donostia: Haranburu.
- Himmelman, N. P. (2001). "Articles". In M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher & W. Raible (arg.), *Language Typology and Language Universals. An International Handbook* (831-841. or.). Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Igartua, I. & Santazilia, E. (2013). Instrumentalaz gogoratu, instrumentuaz haratago. Kasuaren izaera tipologian eta euskararen bilakabidea. In R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra* (229-244. or.). Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU.
- Irigoién, A. (1958). Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario. *Euskera*, 3, 105-132.
- Isasi, C., Iribar, A. & Túrrez, I. (2012). Seseo vasco. Nuevos aportes. In B. Camus & S. Gómez Seibane (arg.), *El castellano del País Vasco* (173-190. or.). Bilbo: UPV/EHU.
- Iturriza, J. R. (1884). *Historia general de Vizcaya...* (F. Fitaren edizioa). Bartzelona: Subirana.
- Iturriza, J. R. & Azkarraga, M. (1985 [1885]). *Historia general de Vizcaya...* Bilbo: Editorial Amigos del Libro Vasco.
- Iturriza, J. R. & Rodríguez, A. (1967). *Historia general de Vizcaya...* Bilbo: Librería Arturo.
- Krajewska, D. (2017). *Euskararen sintaxi diakronikorantz: egitura konplexuak* (dokto-rego-tesia). UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz.
- Krajewska, D. (2019). Erlazio-atzizkia eta hitz-ordenaren aldaketa. *Fontes Linguae Vasconum*, 127, 85-122.
- Labayru, E. J. (1971). *Historia general del señorío de Bizcaya*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- Lakarra, J. A. (1984). Bizkaiera zaharreko ablatiboaz. *ASJU*, 18(1), 161-193.
- Lakarra, J. A. (1985). Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737). *ASJU*, 19(1), 237-281.
- Lakarra, J. A. (1986). Bizkaiera zaharra euskalkien artean. *ASJU*, 20(3), 639-682.
- Lakarra, J. A. (2011). Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio. *Fontes Linguae Vasconum*, 113, 5-114.
- Lakarra, J. A. (2013). Euskararen historiaurrearen berreraiketa sakonagorako: forma kanonikoa, tipologia holistikoa, kronologia eta gramatikalizazioa. In R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra eta C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra* (275-234. or.). Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU.
- Madariaga, J. (2014). *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbo: Euskaltzaindia.

- Maiora, F. (2011). *Reino de Navarra. Euskera: injurias, coplas, frases*. Idazlea editore.
- Maiora, F. (2018). *Reino de Navarra. Euskera, lengua inteligible. Causas del retroceso, injurias, coplas...* Idazlea editore.
- Marcet, V. J. (2007). El lenguaje de los documentos notariales leoneses. In M. Fernández & A. López (arg.), *Cuatrocientos años de la lengua del Quijote: estudios de historiografía e historia de la lengua española* (347-458. or.). Sevilla: Sevillako Unibertsitatea.
- Martínez-Areta, M. (2013). Demonstratives and Personal Pronouns. In M. Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language-Internal and Typological Approaches to Linguistic Reconstruction* (283-321. or.). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- McIntosh, A., Samuels, M. L. & Benskin, M. (1986). *A Linguistic Atlas of Late Mediaeval English*. Aberdeen: Aberdeen University Press.
- Mitxelena, K. (1955). La doctrina cristiana de Betolaza (1596). Berrarg. in *Obras completas XI*, 187-204.
- Mitxelena, K. (1961). *Fonética histórica vasca*. Berrarg. in *Obras completas VI*.
- Mitxelena, K. (1981). Lengua común y dialectos vascos. Berrarg. in *Obras completas VII*, 517-543. or.
- Monteano, P. (2017). *El iceberg navarro. Euskera y castellano en la Navarra del siglo XVI*. Iruñea: Pamiela.
- Mounole, C. (2018). Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique. *ASJU*, 48(1/2), 1-506.
- Ramos, F. (1993). *Monografía de la Anteglesia de Arrigorriaga*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.
- Ros, A. (2004). Bizkaierako subjuntivo zaharrak. Hegoaldeko testigantzak. *Litterae vasconicae*, 9, 233-248.
- Salazar, B. (2001). *Ugaoko euskara*. Bilbo: Beta.
- Santazilia, E., 2017, “Orye, lagunac. Euskara nafarraren aztarnak XVI. mendeko hiru sorginkeria auzibidetan”. *RIEV*, 62(2), 374-406.
- Santazilia, E., 2018. *Gora, gora, jendeac!* Euskal testu berriak XVI. eta XVII. mendeetako justizia auzibide nafarretan. *Euskera*, 63(2/1), 419-460.
- Santazilia, E., 2019. *Ala ffede, bada!* Euskal testu berri gehiago Nafarroako XVI. mendeko justizia auzibideetan. *Uztaro*, 108, 29-51.
- Trask, L. (1995). On the history of the Non-Finite Verb Forms in Basque. In J. I. Hualde, J. A. Lakarra & R. L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language* (207-234. or.). Amsterdam: John Benjamins.
- Trebiño, I. (2001). *Administrazio zibileko testu historikoak*. Vitoria-Gasteiz: IVAP/HAEE.
- Trebiño, I. (2002). “Administrazio zibilean euskaraz sortutako dokumentazio historikoa: konklusioak eta agiri gehiago. *Eleria*, 9, 73-83.
- Ulibarri, K. (2008). Orozkoko euskararen azterketa diakronikorantz hurbiltze bat. *ASJU*, 42(1), 191-207.
- Ulibarri, K. (2009). *Viva Jesus* dotrinaren azterketa bibliografia materialen arabera. In R. Etxepare, R. Gómez, J. A. Lakarra (arg.), *Beñat Oihartzabali gorazarre - Festschrift for Bernard Oyharçabal*. *ASJU*, 43(1/2), 861-872.

- Ulibarri, K. (2010). *Viva Jesús* doctrina: edizioa eta azterketa. *ASJU*, 44(2), 41-154.
- Ulibarri, K. (2015). *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa* (doktorego-tesi argitaragabea). UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz.
- Urgell, B. (1987). *Esku-liburuaren* grafi aldaketak (1801-1821). *ASJU*, 21(2), 357-387.
- Urgell, B. (arg.). (2001). *Fr. Pedro Antonio Añibarro. Geroko gero. Edizio kritikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Urgell, B. (2006). Para la historia del sustantivo verbal en vasco. In J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask*. *ASJU*, 40(1/2), 921-948.
- Urgell, B. (2018). Lehen Euskara Modernoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (549-657. or.). Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Urrutia, A. (2003). *Bizkaiko Batzar Nagusiak eta euskara: 1833-1877*. Bilbo: Bizkaiko Batzar Nagusiak.
- Urrutia, A. & Lobera, A. (1995). *Euskara, zuzenbidearen hizkera*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Yrizar, P. (2001). *Memorias de un vascólogo: mis relaciones con lingüistas y colaboradores*. Madrid: Delegación en Corte.
- Zabala, J. M. (1848). *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja.
- Zuazo, K. (2014). *Euskalkiak*. Donostia: Elkar.
- Zuazo, K. (2017). *Mendebaleko euskara*. Donostia: Elkar.
- Zuloaga, E. (2010). Nerbioi ibarreko euskara XVIII. eta XIX. mendeetan (I): Bizente Sarriaren bizkaierazko sermoiak. *ASJU*, 44(2), 393-435.
- Zuloaga, E. (2011a). Nerbioi ibarreko euskara XVIII. eta XIX. mendeetan (II): Juan Ignazio Astigarragaren sermoi-bilduma. *ASJU*, 45(1), 235-276.
- Zuloaga, E. (2011b). Bizkaiko jauntxoan inguruko herri-literaturaz: Plentziako 1603ko hiru esaera zahar eta *Refranes y sentencias*-en jatorria, eta proposamen bat Arrasateko erreketaren kantuez. *ASJU*, 45(2), 53-69.
- Zuloaga, E. (2013). Oharrak Nerbioi ibarreko euskara zaharraz eta *Viva Jesus* dotrinaren jatorriaz. In R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra* (593-610. or.). Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU.
- Zuloaga, E. (2017). Beheko bokalaren asimilazioaren historiarako: Mendebaleko datuak. *Fontes Linguae Vasconum*, 123, 157-199.
- Zuloaga, E. (2015). Bizkaiko euskararen barne-egituraketaz: sartaldea eta sartaldea. Inprimategian-a.
- Zuloaga, E. (2018). Iraganaren azterketak dialektologian osa ditzakeen hutsunez. Inprimategian-b.

10. ERANSKINAK: EUSKARAZKO PASARTEEN FAKSIMILA²⁶

1770.³
 D. Joseph Maria de Dubico, Calaxia co
 Obispo Taurinen paraxi, Calaxia eta Calaxada
 Provinore Jeneralac et Pirause Obispo dñ
 onettaco Abade eta Curia Tauron gurtia de
 lan Andres de Arbidet, eleratte onettaco auroac
 eguiri deuseri exelacionioa daucala Conregi-
 doren auxuan auria, Dominga et Salazarreac
 urac exionettaco auroac, echachuco echea li-
 bru dauentat, eta au, auria, exelacionioa
 y informaciono eura, baita Andreaco eguiri
 etico, beacurito quietan iacana presentan dau
 eta, bere auroculladua, Reinuan dagoen
 Praxionac praxionac onie
 2.^a Padaguic, Dominga Salazarreac, excondusanean
 Domingo et Arbidet et eula bente gaurac
 exoam, onettaco moiaurua, bere uruco exko-
 bac Reinue dition dagoanac finixie Con-
 tratuan, eta gurtiac, bente onie ona eguiri
 dionanac daucala gordenic bere Care-
 tan

26 Bihoazkie mila esker eta bi Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoko (BFAH) langileei, hemen argitaratzen diren irudiak digitalizatzegatik eta lan honen eranskin gisa argitaratzeko aukera emategatik.

3^a Badaguie, eian dan Domingo Abidecoc, bere
 emartte ~~bi gaxunagas~~ bi gaxunagas batteera pora
 duentla, echa chuco echea, baita, boicotanda.
 etta, Peragaxena, oioan eiconducauino An.
 diei Abideco, etta guexo Abituuan Amaro
 ci gaxuneguino, seindan auzte ngo, Urtuean
 seivauie Cumpliduec, eiprobecha munituen
 exdiac, etta motibui negas isan ittuvela Ondan
 arco, entimaino Andicoc

4. Badaguie, se oinei ondarrun guttioc dauque
 sala bere podereari Domingac equin baya
 yn benarioxie, Jaquin seindin sein batt
 yn poratueuan

5. Badaguie Domingo Abidecoc Agoian dem
 poran a eucala, Dobloa sorricobait eixubien
 Atanrela ce Fiuaxucaga pan; Beruebat D.
 Atelchoa ochou Trucopan, etta Beruebat
 Berey ~~adipenide bi gaxunagas~~ ~~Abidecoc~~ ~~Abidecoc~~

6. Badaguie, eian dan Domingoc echisim
 Aruata, eleia ometaco baroetan, secorbi,
 etta Bexa biisan echean, ondo Con bonidurie
 selan dan, diacar, Cashacai, etta. Iupateco

tresneriapas, etta, gustiaco dau casala bere
 podereari,

7. Badaquie Domingoe exoneuen. Lauoneco
 bat, daucala bere podeream bere emartec

8. Badaquie se echacenco soloa Artoac exone
 siala Domingo. Nasquero, Andresen par
 tes, etta onen Cortura gobernandrieta
~~Sanctiagui~~ ~~Sanctiagui~~ ~~Sanctiagui~~ ~~Sanctiagui~~

9. Badaquie se equinian gartua Arto exone
 etta, componietamala, ~~Sanctiagui~~ (Urdaia)
 etta Ceinapas, Domingoe echiittusana cas, etta onen
 ic, ttoguetan yacasala, agriim du eusa san
 partes Andrei bere semeaxi

10. Badaquie, edo en sutia badaquie selan Andresen
 eucan auri luredae Domingo uchongas Josephae
 Atabiden venaxag, seinran onen, beregiar voag e
 guen euren donaciono gauri, etta vnter auquero au
 vyatan ondo, Coni apurtaurata Andresega B.
 emonie acienda gutren laugaxien parata
 etta onen artean Dominga etta bere venaxa
 egonvixela gonetan hacienden Ladrya tocan
 bagaxie luxai

11. Badaquie, ~~Sanctiagui~~ ~~Sanctiagui~~ ~~Sanctiagui~~ ~~Sanctiagui~~
 agunduerela onen, beybi, ta secontat
 artobec,

